

Сергије Димитријевић

Новчане емисије краља Драгутина, Владислава II
и краља Милутина

Sergije Dimitrijević

Les émissions monétaires du roi Dragutin, de Vladislav
et du roi Milutin

Посебан отисак из СТАРИНАРА — органа Археолошког института
Нова серија, Књига XXVII/1976, Београд 1977.

Extrait du STARINAR — Revue de l'Institut Archéologique
Nouvelle série, Volume XXVII/1976, Beograd 1977.

Новчане емисије краља Драгутина, Владислава II и краља Милутина

Новчане емисије ова три средњовековна српска владара међусобно су тесно повезане не само зато што постоји заједнички новац краља Стефана (Драгутина) и краља Стефана Уроша II (Милутина) (сл. 29—30), већ и зато што краљ Стефан (Драгутин) кује свој новац и за време владе краља Рашке Стефана Уроша II (Милутина) у периоду 1282—1316, кад држи северни део његове државе, тзв. Србију (без обзира да ли су коване у периоду признавања или непризнавања врховне власти краља Милутина); затим зато што су емисије Стефана Владислава II не само везане за ову територију, већ се и јављају у време владе краља Стефана Уроша II (Милутина) а неке можда непосредно иза његове смрти. Уз то, касније новчане емисије Србије, тзв. руднички динари (последња емисија краља Драгутина и све емисије Владислава II) предствљају посебну новчану врсту, која се налази у промету кад и нова новчана врста краља Рашке, Стефана Уроша II (Милутина), тзв. крстати динари. Све то условљава једновремену обраду свих ових новчаних врста, њихов целокупни приказ.

Осврнимо се на сваког од ових владара, на његов живот и владу, на његове новчане емисије и на његово новчарство узето у целини.

I — КРАЉ СТЕФАН (ДРАГУТИН)

(Постао сувладар свог оца Стефана Уроша I, вероватно 1268; наследио га и постао једини владар 1276; уступио престо своје брату Стефану Урошу II — Милутину, задржавши северни део средњовековне српске државе 1282; умро 1316).

Старији син Стефана Уроша I и Францускиње Јелене, Стефан (Драгутин), био је ожењен Катарином, ћерком „млађег краља“ Угарске, Стефана V и био подржаван од свог таста. Године 1268, кад је његов отац краљ Стефан

Урош I био потучен у Мачви и одведен у ропство, вероватно је обећао да ће још за живота поделити са својим сином Стефаном (Драгутином) престо и краљевину. Касније, кад је таст Драгутина, Угарски краљ Стефан V начинио мир са чешким краљем (1271) њиме су били обухваћени на угарској страни српски краљ Урош и његов син Стефан „млађи краљ“ Србије („Urossium, regem Servie, et Stephanum filium eius, iuniorum regem Serviae, generum nostrum“). Године 1276. када је Стефан Урош I одбио да уступи пола државе Стефану (Драгутину) овај је ступио у борбу и уз помоћ угарских и куманских одреда победио свог оца у планинама данашње Херцеговине, код Гацког (у јесен 1276), збацио га са престола и постао владар целе српске државе. Негде почетком 1282. године, краљ Стефан (Драгутин) пао је са коња, сломио ногу и разболео се. После тога хроми краљ је уступио („даровао“) престо српске државе свом млађем брату Стефану Урошу II (Милутину), на сабору у Дежеву код Раса (можда привремено као регенту свог сина Владислава, као што то каже Пахимер). При том је задржао неке северне крајеве српске државе, Рудник са околином, и извесне области западне Мораве (Ариље са околином). Пошто је краљ Стефан (Драгутин) уз то добио на управу (1284) од свога зета угарског краља Владислава IV Мачванску бановину (у њу је долазио и Београд са околином. Њу тада називају Сремом. Неки извори из 1293¹ и 1297, укључују и сам Рудник у тај Срем), као и североисточну Босну (Усору, а можда и Соли — Тузлански крај), поседовао је већу територију, на којој се помиње у тадашњим страним изворима као „Rex Servie“ (насупротив краљу Стефану

¹ М. Динић, За историју рударства у средњовековној Србији и Босни II, Београд 1962, 3.

Урошу II, Милутину који се као владар традиционалне српске државе појављује у тим истим изворима као „Rex Rasie“, што показује да је задржао звање краља (нпр. у цркви у Ариљу која је из времена Милутина, појављује се Милутин као краљ свих српских земаља, а Драгутин као краљ). Из напред изложеног видимо да је краљ Стефан (Драгутин) у периоду после Дежева био вазал свог брата, краља Стефана Уроша II — Милутина, а после 1284, једновременно вазал српског и угарског краља. После заједничког ратног похода оба брата, против Дрмана и Куделина, они су прикључили територију Браничева држави краља Стефана (Драгутина). Питање ко ће наследити српски престо довело је до затегнутости и борби између ова два владара. После војне победе краља Стефана (Драгутина) и склапања мира чије су нам одредбе непознате, изгледа, по подацима Гијома Адама, архиепископа барског, да је његов старији син Владислав имао да наследи његову територију, а краљ Стефан Урош II (Милутин) би постао његов вазал. Краљ Стефан (Драгутин) остао је вазал свог брата (види обе интитулације и потписе на светостефанској повељи). Тада је вероватно и Рудник који се 1302. помиње у поседу краља Стефана Уроша II — Милутина, враћен краљу Стефану (Драгутину), који га држи савим сигурно у јесен 1312. пошто у њему борави дубровачки конзул за „српску земљу“.² Краљ Стефан (Драгутин) умро је у марту 1316.³

Краљ Стефан (Драгутин) потписује се на повељама, вероватно у време када је био самодржац „Стефанъ по волн божниен краљъ српскихъ“⁴; „Стефанъ по милости божниен краљъ српскихъ“⁵; а при крају своје самосталне владе „Стефанъ по милости божниен краљъ српскихъ земаљ и поморскихъ“⁶.

² Ibid, 4.

³ К. Јиречек — Ј. Радонић, Историја Срба I, Београд, 1952, 182, 183, 186—9, 191—2, 198—9; М. Динић, Историја Југославије I, Београд, 1953, 340—341, 349—350; Ј. Калић — Мијушковић, Београд у средњем веку, Београд, 1967, 66—69; као и посебне расправе: М. Динић, Стефан Драгутин „rex Serviae“, Гласник историјског друштва у Новом Саду, 4 (1931), 436—437; Исти аутор, Област краља Драгутина после Дежева, Глас САН, ССIII (1951), 61—82; Исти аутор, Уз расправу „Област краља Драгутина после Дежева“, Историјски часопис Историјског института САН, III, 249—251; Исти аутор, Однос између краља Милутина и Драгутина, Зборник радова Византолошког института 3 (1955), 49—82.

⁴ Споменик III, 12.

⁵ С. Новаковић, Законски споменици српских држава средњег века, Београд, 1912, 389.

⁶ F. Miklosich, Monumenta Serbica, Vienna, 1858, 55; № LVI (1281); С. Станојевић, Студије о српској дипломатици, XIII, Потпис, Глас CVI, 37.

Краљ Стефан (Драгутин) назива се после уступања престола а при крају свог живота у интитулацији своје потврде светостефанске повеље (1316): *ИѦ Стефанъ Христоу богоу благовер' њъ рабъ и братъ господина ми великаго краља Стефана Оуроша*“ а потписује се на истој повељи + *благовер' њъ рабъ христоу Стефанъ прѣжде бивши краљ*“⁷ По Данилу он је био крштен као Драгутин, па се тек као краљ назвао Стефан. У документима Напуљаца, Млечића, Дубровчана, Которана и папске канцеларије, он се стално назива „Rex Stephanus“.⁸

I A — НОВАЦ КРАЉА СТЕФАНА (ДРАГУТИНА)

1. врста — *Динар краља Стефана (Драгутина) са младоликим, голобрадим и гологлавим владаром који носи крст на грудима и прима од св. Стефана крстати барјак. Натпис STEFAN — S — STEFAN/REX. На наличју Исус седи.* (Сл. 3—4 — примерак из музеја Bottacin у Падови).

- a) Објавио и определио као новац Драгутина С. Љубић.⁹ Определио као новац Драгутина из времена када је он био сувладар Уроша I С. Димитријевић.¹⁰
- b) Максимални пречник: 20 мм.
- c) Индивидуална тежина: 2,11 (Д); 2, 17 (Пд); ... (Ис) гр.
- d) Познато: 5 примерака.
- e) Јавља се у 5 збирки: С. Димитријевић (1); Музеј Bottacin у Падови (1); Љ. Недељковић (1); Историјски музеј у Београду (1); (Веронска остава) (1).
- f) Појава новчане врсте у оставама: Верона (1).

2. врста — *Динар краља Стефана (Драгутина) са голобрадим и гологлавим владаром који прима од св. Стефана високи двоструки крст. Натпис STEFAN — S STEFAN/REX. Део натписа REX иде до дна дршке од заставе. На наличју Исус седи.*

⁷ Споменик IV, 10.

⁸ К. Јиречек — Ј. Радонић, Историја Срба I, 187, нап. 2; С. Станојевић, Студије о српској дипломатици II, Интитулација, Глас XCII, 1918, 147; Ibid, XIII, Потпис, Глас CVI, 37.

⁹ С. Љубић, Опис југославенских новца, Загреб, 1875, 67, врста XII, бр. 1, Таб. V, 16.

¹⁰ С. Димитријевић, Нова серија нових врста српског средњовековног новца III, посебан отисак из Старице XVIII, 1967, 120—121, сл. 5—6.

(Сл. 5—6 — примерак из збирке С. Димитријевића).

- a) Објавио и приписао Драгутину С. Љубић.¹¹ Определио као новац Драгутина као су-владара Уроша I С. Димитријевић.¹²
- b) Максимални пречник: 21—22 мм.
- c) Просечна тежина 10 исправних примерака: 2,15 гр.
- d) Познато: 28 примерака.
- e) Јавља се у 16 збирки.
- f) Појава новчане врсте у оставама: Делфи 1929 (2); Верона (2); Амнаш (1).

3. врста — Динар краља Стефана (Драгутина) са гологлавим краљем који прима од св. Стефана крстати барјак. Натпис STEFAN — S STEFAN/REX. На наличју Исус седи.

(Сл. 7—8 — примерак из збирке С. Димитријевића).

- a) Објавио Н. Zanetti,¹³ определио као новац Драгутина Сечени¹⁴ и Ј. Шафарик.¹⁵
- b) Максимални пречник: 19—21 мм.
- c) Просечна тежина 78 исправних примерака: 1,79 гр.
- d) Познато: 522 примерака.
- e) Јавља се у 60 збирки.
- f) Појава новчане врсте у оставама: Веронска (8); Грчка (1); Добриште (4); Постење (15); Крагујевац (7); Немачки Чанад (48); Обад (1); Нови Бановци (1); Sövényháza (3); Амнаш (1); околина Битоља (• — Примерци fleur de coin имају у натпису Е, F, R и S веронског типа); Кариболо (•); Ст. Мартин (1); друго непознато место у Југославији (•) — укупно: најмање 93 примерака.

¹¹ С. Љубић, Опис..., 61, врста I — грешком једноструку крст — и врста II, Таб. V, 6—7.

¹² С. Димитријевић, Нова серија ... III, 120—121.

¹³ [Н. Zanetti], De nummis regum Mysiae seu Rasciae ad Venetos typos percussis commentariolum, Venetiis 1750, 16—18, Табла на крају слика, № III (или: у зборнику Ph. Argelatus, De monetis Italiae variorum illustrium virorum Dissertationes, Mediolani, 1750 — Н. Zanetti. De nummis regum Mysiae seu Rasciae commentariolum, 18, 22 — Табла, Слика № III).

¹⁴ Catalogus numorum... Instituti Nationalis széchenyiani, Pars III, 46, № 9—10, без слике.

¹⁵ Ј. Шафарик, Описаніе свию досадъ познаты' србски' новаца, Гласник III, 1851, 212—213, бр. 23—26; Додатакъ къ описанію стари србски новаца, Гласник VII, 1855, 199—200, бр. 3.

4. врста — Динар краља Стефана (Драгутина) са владаром који прима од св. Стефана високи двоструки крст. Натпис STEFAN — S STEFAN/REX. Део натписа REX уз горњи део барјака. На наличју Исус седи.

(Сл. 9—10 — примерак из збирке С. Димитријевића)

- a) Објавио и определио С. Димитријевић.¹⁶
- b) Максимални пречник: 22 мм.
- c) Индивидуална тежина: 2,15 гр. (Д)
- d) Познат: само 1 примерак.
- e) Јавља се само у збирци С. Димитријевића (1).
- f) Појава новчане врсте у оставама: Није нађена.

5. врста — Динар краља Стефана (Драгутина) са владаром који има круну, седи и држи скиптар и куглу са двоструким крстом. Натпис STEFAN — A — N — REX. На наличју Исус седи. Велики кринови на боковима престола.

(Сл. 11—12 — примерак из збирке С. Димитријевића).

- a) Објавио Ј. Луценбахер;¹⁷ први определио као новац Драгутина С. Љубић.¹⁸
- b) Максимални пречник: 19—20 мм.
- c) Просечна тежина 11 исправних примерака: 2,06 гр.
- d) Познато: 22 примерака.
- e) Јавља се у 14 збирки.
- f) Појава новчане врсте у оставама: Није нађена.

(Напомињемо да је један примерак ове врсте нађен у индивидуалном налазу у неком непознатом месту у Босни).

6. врста — Динар краља Стефана (Драгутина) са гологлавим краљем који седи на престолу и држи на крилу мач. Натпис MONETA REGIS STEFAN(I). На наличју Исус седи.

(Сл. 13—14 — примерак из збирке Народног музеја у Београду).

¹⁶ С. Димитријевић, Нова серија ... III, 119—121, врста 1, сл. 1—2.

¹⁷ J. Luczenbacher, A szerb zsupánok, királyok és czárok Pénzei, Budan, 1843, 43, са цртежом 42 — Милутин.

¹⁸ С. Љубић, Опис..., 74—75, врста VII, Табл. VI, 4.

- a) Објавио Сечени;¹⁹ определио непрецизно као новац краља Стефана М. Светић (Ј. Хацић).²⁰ Први определио као новац Драгутина Ј. Луценбахер.²¹
- b) Максимални пречник: 19—21 мм.
- c) Просечна тежина 54 исправна примерака: 1,77 гр.
- d) Познато: 106 примерака.
- e) Јавља се у 30 збирки.
- f) Појава новчане врсте у оставама: Обад(9).

7. врста — Руднички динар краља Стефана (Драгутина) са владаром који има круну, стоји и држи скиптар. Натпис почиње са Стефа(н) — краљ... На наличју Исус седи. (Сл. 15—16 — примерак из збирке Ј. Ковачевића).

- a) Објавио Ј. Луценбахер;²² први определио као новац Драгутина Ј. Ковачевић²³ а као рудничке динаре С. Димитријевић.²⁴
- b) Максимални пречник: 21—22 мм.
- c) Просечна тежина 21 исправног примерка: 2,07 гр.
- d) Познато: 214 примерака.
- e) Јавља се у 30 збирки.
- f) Појава новчане врсте у оставама: Крагујевац (37).

1 Б — Новчарство краља Стефана (Драгутина)

Први новац краља Стефана (Драгутина) — врсту 3 — објавио је Н. Zanetti, а определио Сечени и Ј. Шафарик.²⁵ До сада је нађено 7 нов-

чаних врста са 898 примерака. (Од тога новац Стефана—Драгутина — као самосталног владара 5 врста са 865 примерака).

Чињеница да је Стефан (Драгутин) био „млади краљ“ и имао да добије пола државе за време живота краља Стефана Уроша I, објашњава појаву најранијих динара краља Стефана (Драгутина), динара са две фигуре и младоликим, голобрадим владаром²⁶ који носи крст око врата (врсте 1 и 2 — сл. 3—6) коване у време када је он био сувладар свога оца краља Стефана Уроша I око 1270. до 1276, што је утврдио С. Димитријевић.²⁷

Прва од њих (врста 1 — сл. 3—4) је динар са заставом („denar de bandera“, сличан првом српском динару, динару са заставом Стефана Уроша I (сл. 1—2)).

На другој таквој врсти (врста 2, сл. 5—6) појављује се једна значајна промена. На њој владар уместо заставе прима висок двоструки крст. То је прва нова представа која се јавља на српским динарима од почетка њиховог ковања. Те две врсте заступљене су у напред наведеном збиру са 33 примерка.

Најбројнији динари краља Стефана (Драгутина) су његови динари са заставом на којима владар има браду (врста 3 — сл. 7—8). Они претстављају 58% свег његовог новца.

Динари са краљем који седи ковани су вероватно само у периоду његове самосталне владавине. Први од њих, динар са владаром који седи и држи скиптар и куглу са двоструким крстом, натпис STEFAN REX (врста 5 — сл. 11—12) помиње се у признаници Marije de Chau од 27. фебруара 1281, као „denariis de cruce et de lilio“; а други од њих динар са гологлавим владаром који седи и држи мач на крилу, натпис MONETA REGIS STEFAN (I) (врста 6 — сл. 13—14), у истој признаници, као „denariis de macia“ што је утврдио Г. Чremoшник за први од њих и С. Димитријевић за оба.²⁸

²⁶ Указао: С. Димитријевић, Проблеми... I, 80, нап. 82; 83, нап. 105.

²⁷ С. Димитријевић, Нова серија... III, Стари-нар XVIII, Београд 1967, 119—121, сл. 3—6; Ј. Недељковић у свом раду Новчарство краља Драгутина и сина му Владислава II, издатом много касније (Београд, 1971) преузима наше аргументе и закључке (стр. 18), набраја све одбачене тврдње старих аутора, једино прећуткује новообјављена открића која тиме својата. Једину новину коју уноси представља датирање. Уместо нашег „око 1270“, он каже „око 1271“.

²⁸ Г. Чremoшник, Развој српског новчарства до краља Милутина, Београд, 1933, 39; С. Димитријевић, Проблеми... I, 98—99 и 99. Документ објављен: Г. Чremoшник, канцеларски и нотариски списи I, 1278—1301, 44, бр. 68.

¹⁹ Catalogus Numorum Hungariae ac Transilvaniae Instituti Nationalis Széchényiani, Pars III Pestini; 1807, 44—45, № 3—5 — Радослав; Tabulae Numismatice pro catalogo Numorum hungariae ac Transilvaniae, Instituti Nationalis széchényiani, III ser. Tab. 7, № 54—56;

У књизи: у. Appel Repetitorium zur Münzkunde des Mittelalters und die neuern Zeit, II Band, II Abteilung, Wien, 1822, 799 — Опис ове врсте без цртежа — Урош I (1243—1291).

²⁰ М. Цветић (Ј. Хацић), Стари новци Србски владѣтеля, сербске летописи за год. 1826, год. II, у Будиму, част 5, други на табли — краљ Стефан, у части 7, последњи на табли — непознат.

²¹ J. Luczenbacher, A szerb..., 37 са цртежом.

²² Ibid, 26—27, са цртежом 1—2 — Радослав.

²³ Ј. Ковачевић — Дело, 1894 књ. I, св. 2, 648; Наставник 1894, књ. V, св. 1—2, 135.

²⁴ С. Димитријевић, Проблеми српске средњовековне нумизматике, Сепарат из Историјског гласника бр. 1—2 за 1957, Београд, 95; Исти аутор, Србија VII — Новац (Историја) — Енциклопедија Југославије VIII, 1971, 1, 1. Стубац.

²⁵ Напомене 13—15.

Новчана врста са написом MONETA REGIS STEFAN(I) (Врста 6 — сл. 13—14) и динари са заставом и натписом STEFAN — S STEFAN/REX (врста 3 — сл. 7—8) најстарије су врсте средњовековног српског новца на којима се појављују словне ознаке.²⁹ Није искључено да су у питању примерци ковани после 1382. (односно 1384) кад је Драгутин био Rex Servie.

Уступање престола од стране краља Стефана (Драгутина) краљу Стефану Урошу II (Милутину) извршено 1282. године објашњава појаву заједничког динара са заставом ова два владара, са натписом STEFANVS — VROSIVS/REX — Сл. 29—30,³⁰ од којих је нађено 12 примерака; који нису ушли у горе наведене збирове. (Са овом врстом укупан број нађених примерака новца краља Стефана — Драгутина достиже 910 примерака).

Изгледа да су динари са заставом и гологлавим и брадатим краљем, владар прима заставу од св. Стефана, натпис STEFAN — S STEFAN/REX — (врста 3 — сл. 7—8) ковани од почетка самосталне владе краља Стефана (Драгутина) и у току читаве његове владе (подврста са натписом који садржи слова S, R, F и E посебног, веронског типа око 1280—1282), као и после уступања престола (ту вероватно долазе примерци смањене тежине и примерци са словним ознакама) све негде до око 1312. године, када се на основу термина крстати динар, може закључити да су се појавили руднички динари.

На територији краља Стефана (Драгутина) после уступања престола (1282) — када се он појављује као „Rex Servie“, отворена је после Брскојске ковнице новца, друга ковница у средњовековној српској држави, ковница новца у Руднику. Први помен Рудника јавља се 1293. када се ово место лоцира у Срем („Ego eram in Seremo in contrata de Rudinico“).³¹ Рудник као место много се помиње од 1295. године на даље.³² На ову ковницу се сигурно односи податак од 7. новембра 1303, који помиње рашки новац из Брскојске и других места Sclauonie, како су тада Дубровчани називали средњовековну српску државу („Monete Raxe, de Brescoa seu aliqua parte

Sclauonie“).³³ У почетку су (од око 1303. до око 1312) у рудничкој ковници по свој прилици коване старе врсте динара са заставом краља Стефана (Драгутина — врста 3), а вероватно тек око 1312, када се појављује први помен крстатих динара (краља Стефана Уроша II — Милутина), почела да се кује нова новчана врста, која је за разлику од свих осталих постојећих врста названа руднички динар.³⁴ Прве сигурне податке о појави рудничких динара налазимо 20. I 1315, када је регистрована продаја дрвене куће у Руднику („domo lignaminis que est in Rutnicho“), за 42 перпера рудничких („pro perperis XLII de Rutnicho“).³⁵

Први руднички динар, динар краља Стефана (Драгутина) са представом стојећег крунисаног владара који држи скиптар са крстом, натпис **Стефа(н) Ракѣ х8(и)** или х-8, тј. **христ8**³⁶ (врста 7 — сл. 15—16), је заиста једна револуционарна врста новца. То је први српски новац са ћириличким натписом; први српски новац са представом владара који стоји сам; први српски динар са натписом који не садржи звање краљ; први новац краља Стефана (Драгутина) за кога можемо са сигурношћу рећи да је кован после уступања престола из 1282; први српски новац за кога можемо поуздано тврдити да је кован у рудничкој ковници и то је уједно последња новчана емисија краља Стефана (Драгутина).

Овај је новац први објавио Lucenbacher³⁷, а определио као новац краља Стефана (Драгутина) кован после уступања престола Љ. Ковачевић.³⁸ Р. Марић је утврдио да је то његова последња емисија.³⁹ Попут свих рудничких динара он је за око 20% тежи од тада постојећих крстатих динара (краља Стефана Уроша II — Милутина), што је утврдио С. Димитријевић.⁴⁰

Погледамо ли све врсте новца краља Стефана (Драгутина) видимо да су у току његове самосталне владе и после одрицања од престола

³³ Г. Чremoшник, Развој..., 53.

³⁴ С. Димитријевић, Проблеми... I, 95; Исти аутор, Србија — Новац, Енциклопедија Југославије VIII, 1, 1 стубац.

³⁵ Div. notar. II, 37, ili v ili b.

³⁶ С. Димитријевић, Србија — Новац, Енциклопедија Југославије VIII, 1, 1. стубац доле.

³⁷ Напомена 22.

³⁸ Напомена 23.

³⁹ Р. Марић, Студије из српске нумизматике, Београд, 1956, 16—23.

Допунска аргументација: С. Димитријевић, Проблеми... I, 77—81; двоструки крст на цртежу и правилно опредељење — Милутин налазимо и у раду: J. Lelewel, Numismatique du Moyen Age considérée sous le rapport du type — Atlas composé des tables chronologiques et des planches numismatiques, Paris, 1835, 37 — Pl. XXIII, 34.

⁴⁰ С. Димитријевић, Проблеми... I, 86.

Напомињемо да Љ. Недељковић пренебрегавајући архивска документа искључује прву врсту из новца краља Стефана (Драгутина), а васкрсавајући старе, одбачене тврдње везује другу врсту за период после 1301. (Љ. Недељковић, Новчарство краља Драгутина и сина му Владислава II, посебан отисак из Зборника XV Музеја примењене уметности, Београд 1971, 18), што се никако не може прихватити.

²⁹ С. Димитријевић, Проблеми... I, 79 — Табела.

³⁰ Види: Г. Чremoшник, Развој..., 28—30.

³¹ М. Динић, За историју рударства... II, 3.

³² К. Јиречек — Ј. Радонић, Историја Срба II, Београд, 1952, 92.

настали поред традиционалних динара са заставом који се кују од Стефана Уроша I (сл. 1—2), али који тада носе натпис STEFAN — S STEFAN/REX (сл. 7—8) и поред сасвим ретке врсте са владарем који прима двоструки крст (сл. 9—10) три нова типа новца. Сваки од њих носи посебан натпис:

- 1) Владар седи са скиптром и куглом која има двоструки крст — STEFAN REX (denari de cruce et de lilio — врста 5 — сл. 11—12)
- 2) Владар седи са мачем на крилу — MONETA REGIS STEFANI (denari de masia врста 6 — сл. 13—14)
- 3) Владар стоји са скиптром — Стефа(н) рава Xs (H) или X-s (христу) (руднички динар врста 7 — сл. 15—16).

Код свих динара краља Стефана (Драгутина) његово се име појављује искључиво као STEFANVS (са скраћеним завршетком) — STEFAN или СТЕФА(N) као што је то случај и са повељама.

У једном угарском архивском документу из 1309. године дате су релације српског и млетачког новца. У њему се помиње да је у једну марку сребра (тежинска мера) рачунато осам солди млетачких матапана „octo soldis Venetorum grossorum argenti pro marca qualibet computatis“, девет солди рашких динара (краља Милутина) „soldos novem grossorum Rassianorum“ или десет динара краља Србије (краља Драгутина) „in grossis regis Servie decem soldos grossorum ipsius regis Servie pro qualibet marca computando“.⁴¹ Из овог произлази да су тадашњи динари краља Стефана Уроша II (Милутина) били за 11% тежи од тадашњих динара краља Стефана (Драгутина).

Упоредимо ли све новчане врсте краља Стефана Драгутина које су коване после његовог уступања престола Рашке његовом брату са бројним новчаним врстама новог краља Рашке Милутина, видимо да овом односу не одговарају ни руднички динари краља Драгутина који по просечној тежини спадају у тежу групу (врста 7 — 2,07 гр) а ни динари са заставом и словним ознакама краља Милутина (врста 2 — 1,76 гр) или крстати динари краља Милутина (врста 11 — 1,73 гр) које спадају у лакшу групу. Очеvidно је да се у наведеном документу из 1309. године упоређују тежине динара са заставом краља Драгутина (врста 3 — 1,79 гр; можда његових варијанти кованих после 1282. године) са свим бројним динарским врстама краља Милутина, тј. његовим бројним врстама динара са краљем на

престолу (врста 4 — 2,08 гр; врста 5 — 2,10 гр; врста 6 — 1,95 гр; врста 7 — 2,02 гр) као и његова прва самостална врста динар са заставом и натписом VROSIVS S STEFAN/REX која садржи слова веронског типа (Милутинова врста 1 — 2,12 гр), а бројно је заступљена у првих 5 од укупно 6 остава из времена краља Милутина.⁴²

На основу овог документа видимо да је 1309. године 96 млетачких матапана имало исту вредност као 108 рашких динара — краља Милутина или 120 динара regis Servie — краља Драгутина.⁴³

Динари краља Стефана (Драгутина) као сувладара Уроша I нађени су у остави из Делфија 1929. и у веронској остави. У првој од њих појављују се само динари краља Стефана Уроша I (сл. 1—2) и 2 примерка једне од врста краља Стефана (Драгутина) као његовог сувладара (врста 2, сл. 5—6), а у другој 1 примерак врсте 1 и 2 примерка врсте 2. Уз то се у остави из Амнаша јавља 1 примерак врсте 2. У ове три оставе налазимо укупно 6 динара краља Стефана (Драгутина) као сувладара краља Стефана Уроша I.⁴⁴

Руднички динар краља Стефана (Драгутина) појављује се само у једној остави крагујевачкој са 37 примерака (поред 7 примерака његових динара са заставом — врста 3).

Динари краља Стефана (Драгутина) као самосталног владара појављују се укупно у 14 остава са 139 примерака (све без заједничког новца краљева Стефана — Драгутина и Стефана Уроша II — Милутина — који се јавља у оставама из Вероне — 4, Vaskóhsziklasi — 1; Постоња — 1 и Карибола — 1 — укупно 7 примерака): Веронска (8); Грчка (1); Добриште (4); Постоње (15); Крагујевац (44), Немачки Чанад (48); Обад (10); Нови Бановци (1); Sövényháza (3); Амнаш (1); околина Битоља (најмање 1); Кариболо (најмање 1); St. Martin (1).

Ако све то посматрамо заједно са врстама Стефана (Драгутина) као младог краља а без заједничког новца краљева Стефана (Драгутина) и Стефана Уроша II (Милутина) видимо, да се новац краља Драгутина појављује у 15 остава са 145 примерка. (Са заједничким новцем 16 остава са 152 примерка).

Бројни су индивидуални налази новца краља Стефана (Драгутина) на страним територијама. До сада смо регистровали 11 налаза, од чега 8 у Срему (од тога један заједнички новац краљева Драгутина и Милутина — сл. 29—30).

⁴¹ М. Динић, Крстати грошеви, посебан отисак из XXI Зборника радова Византолошког института САН, књ. 1, 98.

⁴² С. Димитријевић, Оставе које садрже српски средњовековни новац из периода до 1371, Табела I.

⁴³ С. Димитријевић, Проблеми... I, 73.

⁴⁴ С. Димитријевић, Оставе...

У нашем раду о српском средњовековном бакарном новцу утврдили смо да су сви бакарни примерци општедржавних новчаних врста [из периода краљевства] који су досад нађени били посребрени, и да су по свој прилици израђивани у државним ковницама, као нека врста фалсификата. У периоду краљевства такви се примерци најчешће срећу код новчаних врста краља Стефана — Драгутина.⁴⁵

До сада смо нашли 9 таквих бакарних некада посребрених примерака (5 од врсте 3 и 4 од врсте 6), који нису ушли у напред наведене збирове.

II — Стефан Владислав II

Најстарији син краља Стефана (Драгутина) био је Владислав. Није искључено да је краљ Стефан (Драгутин) 1282, на сабору у Дежеву, уступио престо свом брату краљу Стефану Урошу II (Милутину) само привремено, као регенту свог сина Владислава. Године 1292. Владислав је добио од угарског краља Карла II херцештво Славонију са изузетком неких крајева. Питање наслеђа српског престола изазвало је борбу између краља Стефана (Драгутина) који је држао североисточну Босну, крајеве око Београда, Мачву, а повремено и Рудник, наступајући као „Rex Servie“ и краља Стефана Уроша II (Милутина) који је био владар целе старе српске државе „Rex Rasie“. После тог рата и победе краља Стефана (Драгутина), изгледа, по подацима Гијома Адама, архиепископа барског, да је на основу уговора чији нам је садржај остао непознат, Владислав II имао да наследи очеву територију, заједно са Рудником, а краљ Стефан Урош II (Милутин) би постао његов вазал. После смрти краља Стефана (Драгутина), у марту 1316, када је Владислав II сходно поменутом уговору, имао да постане владар целе земље, краљ Стефан Урош II (Милутин) гази одредбе последњег уговора, присваја земљу умрлог брата и баца свог синовца Владислава II у тамницу. Кад је угарски краљ Карло Роберт затражио од краља Стефана Уроша II (Милутина) да му врати територију краља Стефана (Драгутина) — Мачванску бановину, дошло је до новог рата између Срба и Мађара, приликом кога је Карло Роберт освојио Београд и Мачву. Изгледа да је после мира успостављено старо стање, пошто се помиње (1319) да је краљ Стефан Урош II (Милутин) био господар земље од мора до велике реке Дунава („ad flumen Danubii magni“). Кад је краљ

Стефан Урош II (Милутин) умро (29. октобра 1321) избили су велики немири пошто су се око престола борила три претендента: први, Константин, син краља Стефана Уроша II (Милутина) кога је отац био одредио за наследника био је у Зети; други, Владислав, најстарији син Краља Стефана (Драгутина) који се после смрти стричеве ослободио тамнице и био дочекан у области очевој као законити наследник; трећи, Стефан, син краља Стефана Уроша II (Милутина), кога је отац после једне побуне био ослепио али чији вид није у потпуности био уништен, који је држао део жупе Будимље у долини Лима. Као победник из тих борби изишао је Стефан који је био крунисан за краља Стефана Уроша III на државном сабору (6. јануара 1322). Дуже времена трајало је ратовање краља Стефана Уроша III (Дечанског) са Владиславом II, који је био потпомогнут од власти са територије „Servie“, угарског краља Карла Роберта и босанског бана Стефана II Котроманића. Зими 1323—1324. ратовало се око Рудника и њему блиског града Островице. Најзад је Владислав II морао побећи у Угарску где је остао до своје смрти.

У различитим изворима Владислав II се назива „Владислав“, „Vlatislavs“, односно „Ladislav“, а 1323. и 1324. и краљ Владислав.⁴⁶

IIA — НОВАЦ СТЕФАНА ВЛАДИСЛАВА II

1. врста — Руднички динар Владислава II (сина краља Стефана — Драгутина) са владаром који има круну, стоји и држи скиптар. Натпис СТЕФАН — ВЛАДНЛАВЪ Владар држи обе руке на прсима. На наличју Исус седи.

(Сл. 17—18 — примерак из збирке Народног музеја у Будимпешти)

- а) Објавио Ј. Луценбахер;⁴⁷ први определио као новац Владислава II Ј. Ковачевић.⁴⁸
- б) Максимални пречник: 21—22 mm.
- в) Индивидуална тежина: 2,22 (М); 2,08 (Б); 2,08 (Кв); 2,04 (Кв — излизан); 2,08 (М) гр.
- д) Познато: 5 примерака.

⁴⁶ К. Јиречек — Ј. Радонић, Историја Срба I, 193, 198—199, 200—201, 202—205; Историја народа Југославије I, 350—352; Р. Марић, Студије..., 23, нап. 50 и 24, нап. 52; Ј. Калић—Мијушковић, Београд у средњем веку, 66, 68 и 72.

⁴⁷ J. Luczenbacher, A szerb..., 28 са цртежом — Владислав I.

⁴⁸ Напомена 23.

⁴⁵ С. Димитријевић, Српски средњовековни бакарни новац, посебан отисак из Историјског часописа VIII, Београд 1959, 28, 33—35, 36—40.

- е) Јавља се у 3 збирке: Народни музеј у Београду (2); Ј. Ковачевић (2); Народни музеј у Будимпешти (1).
- ф) Појава новчане врсте у оставама: Крагујевац (1).
2. врста — *Руднички динар Владислава II (сина краља Стефана — Драгутина) са владаром који има круну, стоји и држи скиптар. Натпис СТЕФАН — ВЛАДНСЛАВЪ. Владар држи десну руку са скиптаром на прсима а леву испружио у страну. На наличју Исус седи.*
(Сл. 19—20 — примерак из збирке Ј. Ковачевића)
- а) Објавио Ј. Шафарик;⁴⁹ први определио као новац Владислава II Ј. Ковачевић.⁵⁰
- б) Максимални пречник: 22 mm.
- в) Индивидуална тежина: 2,09 (Кв); 2,08 (Н); — (Ср — пробушен) гр.
- г) Познато: 3 примерка.
- е) Јавља се у 3 збирке: Ј. Ковачевић (1); Ј. Недељковић (1); Народни музеј у Софији (1).
- ф) Појава новчане врсте у оставама: Није нађена.
3. врста — *Руднички динар Владислава II (сина краља Стефана — Драгутина) са владаром који има круну, стоји и држи скиптар. Натпис почиње ВЛАДНСЛАВЪ РАБЪ... На наличју Исус седи.*
(Сл. 21—22 — примерак из збирке С. Димитријевића)
- а) Објавио М. Светић (Ј. Хаџић);⁵¹ први определио као новац Владислава II Ј. Ковачевић.⁵²
- б) Максимални пречник 21—22 mm.
- в) Просечна тежина 16 исправних примерака: 2,01 гр.
- г) Познато: 34 примерка.
- е) Јавља се у 14 збирки.
- ф) Појава новчане врсте у оставама: Није нађена. Индивидуални налаз из Кленка у Срему (1).
4. врста — *Руднички динар Владислава II (сина краља Стефана — Драгутина) са владаром који има круну, стоји и држи скиптар. Натпис почиње ВЛАДНА — РАБЪ... На наличју Исус седи.*
(Сл. 23—24 — примерак из збирке С. Димитријевића)
- а) Објавио и определио С. Димитријевић.⁵³
- б) Максимални пречник: 22 mm.
- в) Индивидуална тежина: 2,25 (Д); 2,00 (Вј); 2,15 (Кв); 1,73 (Сл) гр.
- г) Познато: 7 примерака.
- е) Јавља се у 7 збирки: С. Димитријевић (1); В. Јовановић (1); Ј. Ковачевић (1); К. Штокерт (1); Музеј Славоније у Осиеку (1); Др R. Bartsch у Грацу (Аустрија) (1); Археолошки музеј у Загребу (1).
- ф) Појава новчане врсте у оставама: Није нађена.
5. врста — *Руднички динар Владислава II (сина краља Стефана — Драгутина) са владаром који има круну, седи и држи скиптар. Натпис латинички МОНЕТА—V—LADISLAV. На наличју Исус седи.*
(Сл. 25—26 — примерак из збирке С. Димитријевића)
- а) Објавио Ј. Шафарик.⁵⁴ Определио С. Јубић.^{54а}
- б) Максимални пречник: 22 mm.
- в) Индивидуална тежина: 2,17 (Д); бушен 2,00 (М); 2,10 (Тд); и 1,96 (Н — јако излизан и бушен) гр.
- г) Познато: 4 примерка.
- е) Јавља се у 4 збирке: С. Димитријевић (1), Народни музеј у Београду (1); Музеј града Београда (1) и Ј. Недељковић (1).
- ф) Појава новчане врсте у оставама: Није нађена.
6. врста — *Полудинар Владислава II (сина краља Стефана — Драгутина) са гологлавим владаром који седи и држи скиптар у десној руци. Место натписа*

⁴⁹ Ј. Шафарик, Описаніе... Гласник III, 1851, 204—5, бр. 10 — Владислава I.

⁵⁰ Напомена 23.

⁵¹ М. Цветић (Ј. Хаџић): Стари новци... част 4, четврти на табли I — краљ Радослав; у части 5, 195—6 — Владислав I.

⁵² Напомена 23.

⁵³ С. Димитријевић, Нова серија нових врста српског средњовековног новца V, Старица XX, 1969, 59—64, врста 1, сл. 1—4.

⁵⁴ Ј. Шафарик, Додатак к његовом описанію србских новаца, Гласник IX, 1857, 268—269, бр. 1 — Владислав I.

^{54а} С. Јубић, Опис..., 82, Таб. VI, 7.

словна ознака V — +. На наличју Исус седи.

(Сл. 27—28 — примерак из збирке С. Димитријевић).

- Објавио и определио С. Димитријевић.⁵⁵
- Максимални пречник: 18 mm.
- Индивидуална тежина: бушен 0,85 гр (Д).
- Познат: само 1 примерак.
- Јавља се само у збирци С. Димитријевића (1).
- Појава новчане врсте у оставама: Није нађена.

II В — НОВЧАРСТВО ВЛАДИСЛАВА II

Први новац Стефана Владислава II са ћириличким натписом објавио је М. Светић (Ј. Хацић) — врста 3. Дуго времена сматран је за новац краља Стефана Владислава I. Тек Ј. Ковачевић⁵⁶ правилно га је доделио Владиславу II. Једну другу врсту са латиничким написом већ је С. Љубић доделио Владиславу II.^{56a} До сада је нађено 6 новчаних врста са 54 примерака. Ако оставимо по страни усамљени полудинар (врста 6) за који је тешко рећи да ли је кован у Руднику или можда у некој угарској ковници, и врло ретку врсту са владарем који седи окруженим латинским написом (врста 5) од које је нађено 4 примерка, која можда представља прву врсту са латиничким написом ковану у Руднику, видимо да осталих 49 примерака несумњиво припадају динарима кованим у јединој ковници која је тада била на територији Владислава II, у рудничкој ковници. Ова новчана група (врсте 1—4), по представи стојећег владара са скиптаром (који се појављује и са опруженом левом руком — врста 2) по свом ћириличком натпису; посебно по готово истоветном натпису са рудничким динарима краља Стефана (Драгутина — врста 7) који се јавља на најбројнијим врстама Владислава II — врстама 3 и 4 где се само име владара мења; по одсуству звања владара и присуству формуле „РАБЪ ХРНСТУ“ и најзад по својој тежини, несумњиво подражавају и следе руднички динар краља Стефана (Драгутина), тј. његову врсту 7 и представљају ћириличке рудничке динаре његовог наследника Владислава II.

На основу тога што је један примерак прве од две рудничке динарске врсте са натписом СТЕФАН ВЛАДНСЛАВЪ, оне која има идентичну представу са рудничким динаром краља Стефа-

на (Драгутина) — владара са обема рукама на грудима — врста 1 нађена у остави из Крагујевца, и што ове две врсте носе најкомплетније име Владислава, тј. што се на њима појављује и име Стефан које су узимали сви српски владари. Р. Марић је правилно сматрао да су ове две врсте (које он третира уједно) најстарије новчане врсте Владислава II.⁵⁷

Тешко је рећи да ли је то новац Стефана Владислава II као „младог краља“ и наследника престола, кован још за живота краља Стефана (Драгутина) негде између 1312. и 1316, у време када је овај ковао своју последњу новчану емисију рудничке динаре, или је то новац кован непосредно после смрти краља Стефана (Драгутина) који је умро у марту 1316. (као што то претпоставља Р. Марић).⁵⁸

Најбројнија врста динара Стефана Владислава II, руднички динари са написом ВЛАДНСЛАВ РАБЪ Х(С)У или ХО(Христу) — врста 3 (као и врста 4 са натписом ВЛАДНА РАБЪ ХО), коју смо накнадно објавили⁵⁹ кована је касније.⁶⁰ Динар Стефана Владислава II са владарем који седи, са написом MONETA — V-LA-DISLAV (врста 5) који је можда исто тако кован

⁵⁷ Р. Марић, Студије... 15, 24—25.

⁵⁸ Ibid, 25. Ј. Недељковић је указао на један нови елемент блискости рудничких динара краља Стефана (Драгутина) са ове две новчане врсте Стефана Владислава II, по њему „отворена уста“. Пошто се на неким примерцима ова стилска одлика појављује и код Исуса — нпр.: С. Димитријевић, Нова серија... V, сл. 12, односно врло ситно: Ј. Недељковић, Новчарство краља Драгутина... сл. 8 — јасно је да нису у питању отворена уста, већ стил резача у приказивању усана.

При томе, сасвим је неприхватљива тврдња Ј. Недељковића да новац са једним стојећим владарем и натписом СТЕФАНЪ ВЛАДНСЛАВЪ припада двојици сувладара краљу Драгутину и сину му Владиславу II. — Ј. Недељковић, Новчарство краља Драгутина..., 20—21 и 27. Ако би то био новац два владара, односно, владара и младог краља, зашто се на том новцу не би појавиле две владарске фигуре, пошто места има довољно, што није случај код заједничког новца краља Стефана Драгутина и краља Стефана Уроша II (Милутина), који се уз то држи претставе на венецијанским матапанима (сл. 29—30). При томе не треба заборавити, прво, да је резач калупа који је подражавао претходну врсту новца краља Стефана (Драгутина) могао на релативно ситном владарском лику да пренесе одлике претходне врсте новца или да има свој стил у приказивању владара; друго, да је име Стефан обавезни саставни део имена српских краљева и царева који су ковали новац, мада је то понекад, као што је то случај са Драгутином и Душаном и једино званично име, те је сасвим природно да га је и Владислав II као сувладар или владар носио.

⁵⁹ С. Димитријевић, Нова серија... V, 59—64, сл. 1—4.

⁶⁰ Упореди: Р. Марић, Студије..., 25.

⁵⁵ С. Димитријевић, Нова серија... V, 64—67, врста 2, сл. 15—16.

⁵⁶ Напомена 51—52.

^{56a} С. Љубић, Опис..., 82, Таб. VI, 7.

у Руднику, вероватно припада том каснијем периоду.

Што се тиче јединог полудинара Стефана Владислава II, кога смо објавили пре неколико година⁶¹ — врста 6, може се претпоставити да је овај једини новац Стефана Владислава II без круне на глави (слично на врсти 6 краља Стефана — Драгутина), на коме стоји скраћеница V—X (можда скраћеница од V-ladislav — украс, или В-ладислав раб — X-ристу) кован за време живота краља Стефана (Драгутина) у време кад је Владислав II био „млади краљ“.

Не треба искључити ни могућност да овај за сад једини полудинар Владислава II у коме је он приказан у властeosкој одежди и без круне на глави представља Владислава II као вазала угарског краља.

Архивске податке о рудничким динарима налазимо и у периоду када је Владислав II држао Рудник. Први је од 12. септембра 1316, око пола године после смрти краља Драгутина („grossis de Rutnico“) други је од 12. новембра 1322, годину дана после смрти краља Милутина, из времена непријатељства између Владислава и краља Стефана Дечанског („grossis de Rudinico“).⁶²

Једини примерак новца Стефана Владислава II који је нађен у остави био је један већ поменути примерак врсте 1, са натписом СТЕФАН ВЛАДНСЛАВЪ, који је нађен у крагујевачкој остави.

III — Заједничка појава краља Стефана (Драгутина) и краља Стефана Уроша II (Милутина) на једној новчаној врсти

Уступање престола Рашке од стране краља Стефана (Драгутина) његовом брату краљу Стефану Урошу II (Милутину) на сабору у Дежеву код Раса (1282) и задржавање северних крајева српске државе од стране краља Стефана (Драгутина) објашњава појаву заједничког новца два владара. Да је ова новчана врста кована у то доба видимо по њеној појави у веронској остави, закопаној негде 1284—1285, и остави из Vaskóhsziklási-a у којој се поред овог заједничког новца појављује само 1. новчана врста краља Стефана Уроша II — Милутина, динар са заставом и написом који садржи слова S, R, F и E, посебног, веронског типа.⁶³

⁶¹ С. Димитријевић, Нова серија... V, 64—67, сл. 15—16.

⁶² М. Динић, За историју рударства... II, 12, нап. 58 и 59.

⁶³ С. Димитријевић, Оставе..., ..

III А — ЗАЈЕДНИЧКИ НОВАЦ КРАЉА СТЕФАНА (ДРАГУТИНА) И КРАЉА СТЕФАНА УРОША II (МИЛУТИНА)

1. врста — Заједнички динар краља Стефана (Драгутина) и краља Стефана Уроша II (Милутина) са гологлавим владаром који прима од св. Стефана крстати барјак. Натпис обрatan STEFAN — VROSIVS/REX писан словима S, R, F и E специјалног облика (веронски тип). На наличју Исус седи.

(Сл. 29—30 — примерак из збирке музеја Ермитаж у Лењинграду).

- а) Помиње Ј. Reihel;⁶⁴ објавио Ј. Шафарик;⁶⁵ определио као заједнички новац Драгутина и Милутина Г. Чremoшник.⁶⁶
- б) Максимални пречник: 20 мм.
- в) Просечна тежина 10 исправних примерака: 2,15 гр.
- г) Познато: 12 примерака (без Веронске оставе).
- д) Јавља се у 10 збирки (без Веронске оставе).
- е) Појава новчане врсте у оставама: Верона (4); Vaskóhsziklasi (1); Постење (1); Кариболо (•) — укупно најмање 7 примерака.

IV — Краљ Стефан Урош II (Милутин) (1282—1321)

Млађи син краља Стефана Уроша I и Францускиње Јелене примио је престо средњовековне српске државе од свог старијег брата краља Стефана (Драгутина) на сабору у Дежеву, 1282 (можда привремено као регент свог синовца Владислава). Краљ Стефан (Драгутин) задржао је неке северне крајеве земље и спојио их са територијама које је нешто касније (1284) добио на управу од угарског краља у једну посебну област — државу (Rex Servie), признајући врховну власт свог брата краља Стефана Уроша II (Милутина). Многи страни извори из тога времена називају краља Стефана Уроша II — Милутина „Rex Rasie“ насупрот његовом брату кога називају „Rex Servie“. (Па ипак има страних извора који и краља Стефана Уроша II — Милутина називају Rex Servie).⁶⁷ Краљ Стефан

⁶⁴ J. Reihel, Serbiens alte Münzen — Memoiren des alterhöchst bestätigten Gesellschaft für Archéologie und Numismatik zu St. Petersburg, 1848, Band II, 253 — Дечански.

⁶⁵ Ј. Шафарик, Додатк к описанію стары србски новаца, Гласник VIII, 1856, 265, бр. 1 — Урош I.

⁶⁶ Г. Чremoшник, Развој..., 28—30.

⁶⁷ К. Јиречек — Ј. Радонић, Историја Срба I, 197, нап. 52.

Урош II (Милутин) освојио је од Византинаца већ 1282. године Скопље (које је узео за престо-ницу), Горњи и Доњи Полог, Овче Поље, Зле-тово и Пијанец у подручју Брегалнице, а нешто касније (1284) Пореч (на Трески), Кичево и Де-бар. Око 1296. држао је неко време Драч, а око 1302. Рудник (краљ Стефан — Драгутин — држи га 1297. и 1313). Питање ко ће наследити српски престо довело је до затегнутости и борбе између краља Стефана Уроша II (Милутина) и краља Стефана (Драгутина). После војног пораза краља Стефана Уроша II (Милутина) и склопљеног мира, чије су нам одредбе непознате, изгледа, по подацима Гијома Адама, архиепископа барског, да је Владислав, син краља Стефана (Драгутина) имао да наследи његову територију, а краљ Стефан Урош II (Милутин) би постао његов вазал. Па ипак краљ Стефан Урош II (Милутин) остао је сизерен краља Стефана (Драгутина). (Види обе интитулације и потписе на светостефанској повељи 1316). Године 1314. дошло је до побуне у Зети, пошто је један део властеле хтео да постави за краља Стефана, сина краља Стефана Уроша II (Милутина). Кад је отац стигао са војском, краљевић Стефан се повуче преко Бојане и најзад преда оцу, који прекрши договор, окује сина, одведе га у Скопље и ослепи. После смрти краља Стефана — Драгутина (март 1316), када је Владислав II, сходно поменутом уговору, имао да постане владар целе земље, краљ Стефан Урош II (Милутин) гази одредбе тог уговора, присваја земљу умрлог брата и баца свог братанца Владислава II у тамницу. Кад је угарски краљ Карло Роберт затражио од краља Стефана Уроша II (Милутина) да му врати територију краља Стефана (Драгутина) — Мачванску бановину, дошло је до новог рата између Срба и Мађара, приликом кога је Карло Роберт освојио Београд и Мачву. За време тог рата многобројни католички феудалци у Албанији („*barones regni Albanie*“) збацили су владу српског краља између Скадра и Валоне. Краљ Стефан Урош II (Милутин) задржао је Браничево. Године 1319. помиње се у једном натпису да је краљ Стефан Урош II (Милутин) био господар земље од мора до велике реке Дунава („*ad flumen Danubii magni*“) а од тада се почео називати и краљем Арбаније. Краљ Стефан Урош II (Милутин) умро је 29. октобра 1321.⁶⁸

Од краља Стефана Уроша II (Милутин) сачуване су само интитулације црквених повеља. Интитулација повеље из 1302. почиње са „Азъ

Оурошъ краљъ Стефанъ“...⁶⁹ У повељи из 1305 стоји „...самодержавныйнъ краљъ сръбскыи и поморскыи“;⁷⁰ а у повељи из 1311. стоји Стефанъ Оурошъ вторымъ штъ племене же краљъ и самодержъць все сръбскиинъ и поморскиинъ землье...“⁷¹; у повељи ртачком манастиру из 1313. интитулација гласи

“Азъ равъ твои Стефанъ Оурошъ самодержавныйнъ краљъ сръбскыи и поморскыи“⁷²; у светостефанској повељи из 1316. у интитулацији стоји: Стефанъ Оурошъ и с богомъ краљъ и самодержъць всѣхъ сръбскихъ земль и поморскихъ...“⁷³; У једној повељи католичком манастиру на Млету стоји “Стефанъ Оурошъ по милости божиинъ краљъ...“⁷⁴ У грачаничкој повељи која је рђаво очувана стоји: **І азъ Стефанъ краљъ Оурошъ вторый.**...“⁷⁵

Краљ Стефан Урош II (Милутин) се на писмима редовно потписивао на четири начина “Стефанъ Оурошъ“ или „Стефанъ Оурошъ краљъ“ — са или без крста испред и иза потписа; или Стефанъ Оурошъ краљъ српски“ или „Стефанъ Оурошъ краљъ всѣхъ сръбскихъ земль и поморскихъ“

На повељама краља Стефана Уроша II (Милутина) налазимо четири врсте потписа. Прва врста јавља се на повељи Хилендару из 1282—1298. “Стефанъ Оурошъ, по милости божиинъ краљъ и богомъ дръжъць сръбскыи“.⁷⁶ Друга врста јавља се на повељи Дубровчанина из 1302. “Стефанъ Оурошъ милостию божиною краљъ всѣхъ сръбскихъ земль и поморскихъ“⁷⁷. Трећа врста, коју је често употребљавао гласи: “Стефанъ Оурошъ по милости божиинъ краљъ (и самодержъць все) сръбске земль (и поморские)⁷⁸.

Ову врсту потписа налазимо и на хилендарским повељама из 1311. и 1317/18. Четврта врста гласи „Бъ Хри-ста бога благовѣрни Стефанъ Оурошъ краљъ“.⁷⁹ Исто такав али опширнији потпис гласи

⁶⁹ F. Miklosich, Monumenta Serbica, 65—6, № LXIII.

⁷⁰ Ibid, 67, № LXV; С. Станојевић, Студије..., XIII. Потпис, 38, нап. 3.

⁷¹ F. Miklosich, Monumenta Serbica, 74 i 78, № LXXXIV; за хронологију види Годишњица Чупића III, 438.

⁷² Гласник 32 (1871), 165.

⁷³ Споменик IV (1890), 2.

⁷⁴ F. Miklosich, Monumenta Serbica, 71, № LXX.

⁷⁵ F. Miklosich, Monumenta Serbica, 562, № CDLXXXIX (1322); С. Станојевић, Студије..., II. Интитулација, 146—148.

⁷⁶ С. Новаковић, Законски... 390.

⁷⁷ F. Miklosich, Monumenta Serbica, 51, № LII; За годину види: С. Новаковић, Законски..., 160.

⁷⁸ F. Miklosich, Monumenta Serbica, 71, № LXX (При том треба подвући да се у Светостефанској повељи из 1316 ЗЕМЉЕ јављају у множини, а испред потписа је стављен крст).

⁶⁸ Ibid, 189, 191, 193—4, 198—9, 200—201, 202; Историја народа Југославије I, 341, 346—351; Ј. Калић-Мијушковић, Београд у средњем веку, 68—72.

“*Стефанъ Оурошъ въ Христа бога благовѣрнъ краљъ и самодержаць всѣхъ сръбскихъ земля и поморскихъ*”⁸⁰

Краљ Стефан Урош II (Милутин) називао се у мађарским, млетачким, дубровачким и другим страним изворима „*гех Urossius*“. Име Милутина нема у повељама. Оно се појављује код Данила и Пахимера, као и у натпису у манастиру Старо Нагоричане где стоји „Урош Милутин“.⁸¹

IV A — НОВАЦ КРАЉА СТЕФАНА УРОША II (МИЛУТИНА)

1. врста — Динар краља Стефана Уроша II (Милутина) са гологлавим краљем који прима од св. Стефана крстати барјак. Натпис STEFAN — S STEFAN/REX писан словима S, R, F и E специјалног облика (веронски тип). На наличју Исус седи. (Сл. 31—32 — примерак из збирке С. Димитријевића).

- Објавио, односно одвојио из оквира старе врсте и определио као новац Милутина Г. Чremoшник.⁸²
- Максимални пречник: 20—21 мм.
- Просечна тежина 18 исправних примерака: 2,12 гр.
- Познато: 133 примерака.
- Јавља се у 38 збирки.
- Појава новчане врсте у оставама: Верона (21); Vaskóhsziklasi (3); Грчка (2); Добриште (13); Постоње (10); Кариболо (•).

⁸⁰ Ibid, 57, № LXI (1302); а исто и Ibid, 66, № LXIII, само је ту крст испред и иза потписа.

⁸¹ Споменик III, 13. Пошто поједини нумизматичари додељују новац на коме се појављује само име Стефана краљу Стефану Урошу II (Милутину) лишавајући тиме краља Стефана Драгутина, неких новчаних врста, били смо приморани да обратимо посебну пажњу овом питању. Зато смо донели релативно бројне податке о имену краља Милутина које се јавља на његовим повељама и писмима. Чињеница да се на аутентичним архивским актима краља Стефана Уроша II (Милутина) као његово име нигде не појављује само Стефан, допринеће исправљању ове грешке.

⁸² К. Јиречек — Ј. Радонић, Историја Срба I, 189, нап. 10; С. Станојевић, Студије..., XIII. Потпис, 38—39.

⁸³ Г. Чremoшник, Развој..., 26—34.

2. врста — Динар краља Стефана Уроша II (Милутина) са гологлавим краљем који прима од св. Стефана крстати барјак. Натпис VROSIVS — S STEFAN/REX. На наличју Исус седи. Код ове врсте појављују се словне ознаке на лицу код доњег краја дршке од заставе или на наличју на боковима престола. (Сл. 33—34 — примерак из збирке С. Димитријевића).

- Објавио С. Љубић.⁸³ Први определио као новац Милутина Р. Марић.⁸⁴
- Максимални пречник: 20—21 мм.
- Просечна тежина 16 исправних примерака: 1,76 гр.
- Познато: 210 примерака.
- Јавља се у 18 збирки.
- Појава новчане врсте у оставама: Грчка (1); Добриште (7); Постоње (29); Богумили (1).

3. врста — Динар краља Стефана Уроша II (Милутина) са владаром који има круну и прима од св. Стефана високи двоструки крст. Натпис VROSI RE — X — S — STEFAN. На наличју Исус седи. Велики кринови на боковима престола. (Сл. 35—36 — примерак из збирке С. Димитријевића).

- Објавио са погрешним натписом J. Reihel.⁸⁵ Објавио правилно и определио J. Erdy.⁸⁶
- Максимални пречник: 21 мм.
- Индивидуална тежина: 2,00 и 2,17 (Д); 2,02 (З); 2,06 (Н); 2,12 (Веронска остава) гр.
- Познато: 11 примерака.
- Јавља се у 10 збирки.
- Појава новчане врсте у оставама: Верона (1).

4. врста — Динар краља Стефана Уроша II (Милутина) са владаром који има круну, седи, држи скиптар и куглу са двоструким крстом. Натпис VROS — I — VS — REX. На наличју Исус

⁸³ С. Љубић, Опис... 45, врста III, група VI и VII; стр. 50, група XXII — Урош I.

⁸⁴ Р. Марић, Студије..., 31.

⁸⁵ J. Reihel, Beiträge zur Münzkunde der südlichen slawischen Völker St. Petersburg 1848, 5—6, Tab I, сл. 4.

⁸⁶ J. Erdy, A Boszna és Szerb régi Érmek, Budán, 1857, 25, сл. 40.

седи. Велики кринови на боковима престола.

(Сл. 37—38 — примерак из збирке К. Штокерта).

- a) Објавио и определио J. Lucenbacher.⁸⁷
- b) Максимални пречник: 19—21 мм.
- c) Просечна тежина 23 исправна примерка: 2,08 гр.
- d) Познато: 57 примерака.
- e) Јавља се у 29 збирки.
- f) Појава новчане врсте у оставама: Није нађена.

5. врста — Динар краља Стефана Уроша II (Милутина) са владаром који седи и држи скиптар и куглу са двоструким крстом. Натпис MONETA REGIS VROSI. На наличју Исус седи. Велики кринови на боковима престола. (Сл. 39—40 — примерак из збирке Р. Сикимића).

- a) Описао као српски златни новац А. Бандури;⁸⁸ објавио као сребрни новац Сечени;⁸⁹ први определио као новац Милутина J. Lucenbacher.⁹⁰
- b) Максимални пречник: 20 мм.
- c) Просечна тежина 11 исправних примерака: 2,10 гр.
- d) Познато: 32 примерка.
- e) Јавља се у 19 збирки.
- f) Појава новчане врсте у оставама: Није нађена.

6. врста — Динар краља Стефана Уроша II (Милутина) са владаром који има равну косу, седи и држи скиптар и куглу са једноструким крстом. Натпис MONETA REGIS VROSI. На наличју Исус седи. На боковима престола нема украсних симбола. (Сл. 41—42 — примерак из збирке Археолошког музеја у Загребу).

- a) Објавио и определио С. Димитријевић.⁹¹
- b) Максимални пречник: 20 мм.
- c) Индивидуална тежина: 1,62 гр (3).
- d) Познат: само 1 примерак.
- e) Јавља се само у збирци Археолошког музеја у Загребу (1).
- f) Појава новчане врсте у оставама: Није нађена.

7. врста — Динар краља Стефана Уроша II (Милутина) са владаром који има круну, нема колмовану косу, седи и држи скиптар и куглу са једноструким крстом. Натпис MONETA REGIS VROSI. На наличју Исус седи. (Сл. 43—44 — примерак из збирке Љ. Недељковића).

- a) Објавио и определио В. Nanni.⁹²
- b) Максимални пречник: 19—21 мм.
- c) Просечна тежина 10 исправних примерака: 1,95 гр.
- d) Познато: 22 примерака (нераздвојено по коси 29 примерака).
- e) Јавља се у 15 збирки.
- f) Појава новчане врсте у оставама: Ам-наш (1).

8. врста — Полудинар краља Стефана Уроша II (Милутина) са владаром који има круну, седи и држи скиптар и куглу са једноструким крстом. Натпис отсуствује. На наличју Исус седи. (Сл. 45—46 — примерак из збирке Љ. Ковачевића).

- a) Објавио и определио С. Димитријевић.⁹³
- b) Максимални пречник: 15 мм.
- c) Индивидуална тежина: бушен 0,84 гр (Кв).
- d) Познат: само 1 примерак.
- e) Јавља се само у збирци Љ. Ковачевића (1).
- f) Појава новчане врсте у оставама: Није нађена.

⁸⁷ J. Luczenbacher, A Szerb..., 44—45 са цртежом 2.

⁸⁸ A. Banduri, Numismata imperatorum romanorum a Trajano Decio ad Palaeologos Augustos, Tomus secundus, Lutetiae Parisiorum, 1718, 772, без слике (наводно објављен у „Cimelio Baudelotiano“ — нисам видео).

⁸⁹ Catalogus Numorum... Instituti Nationalis Széchényiani, Pars III, 45, № 6 — Урош I; Tabulae numismatice... III. ser. Tab. 8, № 64.

⁹⁰ J. Luczenbacher, A Szerb..., 44 са цртежом 1.

⁹¹ С. Димитријевић, Нова серија... V, 67—73, врста 3, сл. 19—20.

⁹² (B. Nanni), De duobus imperatorum Russiae nummis, Editio altera, monetis, ac Documentis, ad huc ineditis aucta, 1752, XXXI—II, Tab. I, № I — погрешан цртеж; XXXII—III, Tab. I, № III — исправан цртеж — Милутин. (I Издање — Venetiis 1750 — нисам видео).

⁹³ С. Димитријевић, Нова серија нових врста српског средњовековног новца [I], посебан отисак из Старицара XV—XVI, 1964—1965, 119—121, врста 2, сл. 9—10.

9. врста — Динар краља Стефана Уроша II (Милутина) са владаром који има круну и колмовану косу, седи и држи скиптар и куглу са једноструким крстом. Натпис *MONETA REGIS VROSI*. На наличју Исус седи.

(Сл. 47—48 — примерак из збирке Ј. Недељковића).

- a) Објавио и определио Ј. Erdy.⁹⁴
- b) Максимални пречник: 20—22 мм.
- c) Просечна тежина 12 исправних примерака: 2,02 гр.
- d) Познато: 20 примерака.
- e) Јавља се у 13 збирки.
- f) Појава новчане врсте у оставама: Није нађена.

10. врста — Динар краља Стефана Уроша II (Милутина) са владаром који седи и држи усправљен мач и заставу. Натпис *R — EX V — ROSIVS*. На наличју краљица седи и држи крин. (Сл. 49—50 — примерак из збирке С. Димитријевића).

- a) Објавио и определио С. Димитријевић.⁹⁵
- b) Максимални пречник: 20 мм.
- c) Индивидуална тежина: 2,31 гр (Д), двоструко бушен 1,79 гр (Сл), 2,00 гр (Кв), 2,11 гр (Б) и ... гр (Гр).
- d) Познато: 5 примерака.
- e) Јавља се у 5 збирки: С. Димитријевић (1), К. Штокерт (1), Ј. Ковачевић (1), Народни музеј у Будимпешти (1) и Б. Грегорић (1).
- f) Појава новчане врсте у оставама: Није нађена.

11. врста — Крстати динар краља Стефана Уроша II (Милутина) са гологлавим владаром који прима од св. Стефана високи двоструки крст. Натпис *VROSIVS — S STEFAN/REX*. На наличју Исус седи. (Сл. 51—52 — примерак из збирке С. Димитријевића).

- a) Објавили погрешно Du Cange⁹⁶ и A. Banduri.⁹⁷

⁹⁴ J. Erdy, A. Boszna..., 21, сл. 30.

⁹⁵ С. Димитријевић, Нова серија... [I], 116—119, врста 1, сл. 1—2.

⁹⁶ C. Du Fresne Du Cange, *Historia Byzantina duplici commentario illustrata... Lutetiae Parisiorum*, 1680, 230 — погрешан и увећан цртеж — Михајло (VIII) Палеолог.

⁹⁷ A. Banduri, *Numismata... Tomus secundus, Lutetiae Parisiorum* 1718, 769 — напред наведени погрешан и увећан цртеж, 772 — опис — цар Урош.

Величину исправио Н. Zanetti;⁹⁸ двоструки крст на место једноструког исправио Ј. Шафарик.⁹⁹ Први определио као новац Милутина Р. Марић;¹⁰⁰ утврдио да је то крстати динар Милутина С. Димитријевић.¹⁰¹

- b) Максимални пречник: 20—22 мм.
- c) Просечна тежина 25 исправних примерака: 1,73 гр.
- d) Познато: 272 примерака.
- e) Јавља се у 44 збирке.
- f) Појава новчане врсте у оставама: Добриште (1); Постоње (7); Крагујевац (1); Немачки Чанад (6); Прилужје (16); Падина (1); Смедерево (1); околина Пожареваца (•).

12. врста — Крстати динар краља Стефана Уроша II (Милутина) са гологлавим владаром који прима од св. Стефана високи двоструки крст. Натпис *VROSIVS — S. STEFAN/REX*. На наличју Исус седи. На боковима престола ознака 8 Р — ОШ.

(Сл. 53—54 — примерак из збирке С. Димитријевића).

- a) Објавио С. Љубић.¹⁰² Први определио као новац Милутина Р. Марић.¹⁰³
- b) Максимални пречник: 21 мм.
- c) Индивидуална тежина: 1,85 и 1,93 (Д); 1,82 (З); 1,50 (Пе) гр.
- d) Познато: 12 примерака.
- e) Јавља се у 11 збирки.
- f) Појава новчане врсте у оставама: Прилужје (1).

13. врста — Динар краља Стефана Уроша II (Милутина) са владаром који има круну и прима од св. Стефана крстати барјак. Натпис *VROSIVS — S STEFAN/REX*. На доњој половини дршке барјака равнокраки крст. На наличју Исус седи.

(Сл. 55—56 — примерак из збирке С. Димитријевића).

⁹⁸ H. Zanetti, *De nummis...*, Venetiis, 1750, 25—28, Табла на крају, слика, № VI — цар Урош.

⁹⁹ J. Шафарик, *Додатак...*, Гласник VII, 1855, 198—199, бр. 1—2 — Урош I.

¹⁰⁰ Р. Марић, *Студије...*, 31, 36.

¹⁰¹ С. Димитријевић, *Проблеми...* I, 82—89.

¹⁰² С. Љубић, *Опис...*, 43, врста IIb, Таб. IV, 7 — Урош I.

¹⁰³ Р. Марић, *Студије...*, 41.

- a) Објавио Ј. Шафарик;¹⁰⁴ први определио као новац Милутина Ј. Erdy.¹⁰⁵
- b) Максимални пречник: 22 мм.
- c) Просечна тежина 12 исправних примерака: 2,04 гр.
- d) Познато: 101 примерак.
- e) Јавља се у 20 збирки.
- f) Појава новчане врсте у оставама: Крагујевац (41); Смедерево (1); околина Пожареваца (•).
14. врста — Динар краља Стефана Уроша II (Милутина) или Стефана Уроша III (Дечанског) са владаром којим има круну и прима од св. Стефана крстати барјак. Натпис VROSIVS — S STEFAN/REX. На наличју Исус седи.
(Сл. 57—58 — примерак из збирке С. Димитријевића).
- a) Објавио С. Љубић.¹⁰⁶ Први определио као новац Милутина Р. Марић.¹⁰⁷ Нема довољно елемената за разграничење између Милутина и Дечанског — С. Димитријевић.
- b) Максимални пречник: 20—21 мм.
- c) Индивидуална тежина: 2,09 (Д — бушен); 2,18 (Б) гр.
- d) Познато: 2 примерка. (С. Љубић је нашао више примерака али ми нисмо сигурни да су они били правилно опредељени, било зато што нису били виђени, или зато што је раздвајање врста извршено са закашњењем. Зато нисмо узели у обзир ни тежине тих примерака, мада ми код ретких врста посебно додајемо тежину примерака коју је С. Љубић утврдио).
- e) Јавља се у 2 збирке: С. Димитријевић (1); Народни музеј у Будимпешти (1).
- f) Појава новчане врсте у оставама: Није нађена.
Индивидуални налаз из Босне (1).

IV В — Новчарство краља Стефана Уроша II (Милутина)

Први новац краља Стефана Уроша II (Милутина) — врсту 11 објавио је погрешно Ду

¹⁰⁴ Ј. Шафарик, Описаніе..., Гласник III, 1855, 209, бр. 17 — Урош I.

¹⁰⁵ Ј. Erdy, A Boszna..., 24—25, сл. 38.

¹⁰⁶ С. Љубић, Опис..., 53—54, врста IVa и б, Таб. IV, 19—20 — Урош I.

¹⁰⁷ Р. Марић, Студије..., 31.

Cange и А. Banduri. Величину исправио Н. Zanetti. Banduri и Zanetti су погрешно сматрали да је у питању новац цара Уроша. Зато можемо да кажемо да први новац краља Милутина исправно објављен и правилно опредељен налазимо код В. Nanni-a¹⁰⁸ — врста 7.

До сада је нађено 14 новчаних врста са 908 примерака — све без заједничког новца краља Стефана (Драгутина) и Стефана Уроша II (Милутина) познатог у 12 примерака. (Са овом врстом: 15 врста са 920 примерака).

Као прва новчана емисија краља Стефана Уроша II (Милутина) могао би се узети поминути заједнички новац краља Драгутина и краља Милутина — који је кован 1282. на самом почетку савладарства ова два краља.¹⁰⁹

Даљу еволуцију динара са заставом можемо да пратимо по оставама. У најстаријим оставама које садрже новац краља Милутина у веронској остави (закопаној 1284—1285) и остави из Vaskóhszıklási-a налазимо динар са заставом краља Милутина са написом VROSIVS — S STEFAN/REX начињен словима S, F, R и E посебног тзв. веронског типа на коме нема словних ознака — врста 1, који је почео да се кује одмах затим и био кован у периоду од 1282. до 1284. или 1285. Један архивски докуменат из 1283. помиње „denariis de Brescoa de bandera“¹¹⁰ који се термин несумњиво односи не само на претходне врсте већ и на ову врсту динара са заставом. Нова врста овог динара били су динари са заставом и са истим натписом на којима се појављују словне ознаке — врста 2. Њих сусрећемо први пут у остави из Грчке, али их налазимо у већем броју и у два оставама које јој временски следе, у остави из Добришта и Постења. Они су ковани после 1284. године.¹¹¹

На основу редоследа врста изгледа да се словне ознаке појављују негде између 1284. и почетка XIV века.¹¹² Што се тиче неких новчаних врста краља Драгутина на којима се јављају словне ознаке (врсте 3 и 6) није искључено да су у питању примерци ковани после 1382. (односно 1384.) кад је Драгутин био Rex Servie.

Почев од врсте 2 појава словних ознака на српским краљевским динарима са две фигуре постаје масовна појава.¹¹³

Једновременно са даљим ковањем динара са заставом у његовим новим аспектима кују се и

¹⁰⁸ Напомена 92.

¹⁰⁹ Г. Чремошник, Развој..., 30.

¹¹⁰ Ibid, 42.

¹¹¹ С. Димитријевић, Оставе...

¹¹² Ibid, ...

¹¹³ Упореди: С. Димитријевић, Проблеми... I, 79, Табела.

врсте новца који су типолошки повезани са динаром краља Стефана Драгутина који седи на престолу са скиптром — врста 5.

Најстарија врста тог другог еволуционог низа је динар краља Стефана Уроша II (Милутина) са владарем и свецем који држи високи двоструки крст а на коме налазимо на наличју велике кринове на боковима Исусовог престола — врста 3. Ову врсту сусрећемо већ у веронској остави заједно са динарима са заставом заједничке врсте (сл. 29—30) и врсте 1, те зато можемо да кажемо да је кована између 1282. и 1284/5. године. На две поменуте врсте — Драгутиновој врсти 5 и Милутиновој врсти 3 сусрећемо два заједничка елемента. На лицу новца глава владара обрађена је на исти иконографски начин (облик круне, коса која право виси са обе стране лица, па чак и сличност у обради бркова и браде) а на наличју се појављују велики стилизовани кринови на боковима Исусовог престола. Овове би могли да додамо и двоструки крст који се код прве врсте јавља на кугли а код друге на високој дршци.

Све ове елементе сусрећемо и код неколико следећих новчаних врста краља Стефана Уроша II (Милутина) који по представи подражавају у потпуности врсту 5 краља Стефана (Драгутина), тј. на лицу новца имају крунисаног краља који седи на ниском престолу са скиптром и куглом са двоструким крстом а на наличју се појављују кринови на боковима престола, само се уместо натписа STEFAN REX појављују натписи VROSI REX (врста 4) и MONETA Regis Vrosi (врста 5). Изгледа да је први од тих натписа старији, јер представља прави пандан Драгутиновој врсти 5, а други млађи пошто се јавља у свим следећим врстама краља Милутина сличног типа.

Даљу еволуцију представља ретка врста 6 која има исти натпис као и врста 5, али код које је крст на кугли једнострук а на наличју нема кринова. Ове две нове карактеристике заједничке су осталим динарима краља Милутина истог типа.

Следећа Милутинова новчана врста са владарем који седи и натписом MONETA REGIS VROSI — врста 7 одликује се од свих напред поменутих врста са начином приказивања косе. Уместо вितिца које се спуштају са обе стране владареве главе у виду равног висуљка, појављује се на томе месту по један увојак, чиме се напушта стари иконографски шаблон и настаје време једног реалистичког третирања владаревог лика. Тој врсти динара на којој се појављује увојак сличан је и једини полудинар краља Милутина, његов полудинар без натписа (врста 8). Најмлађа врста са седећим краљем који држи

скиптар и куглу и носи натпис MONETA REGIS VROSI несумњиво је врста са колмованом косом или периком на којој је владар без браде (врста 9). То закључујемо не само услед логике самог преображаја овог новчаног типа, већ и услед појаве краљице одрасле Симониде на наличју друге, типолошки сасвим нове врсте на којој владар исто тако носи колмовану косу, или перику — врста 10, што указује на период од 1310—1321. (када је Симонида била одрасла и у пуном расцвету и имала између 17/19—28/30 година, и по Нићифору Григору патила од љубоморе старог мужа. Тада је остарели краљ био приморан да улаже велике напоре на побољшању личног изгледа — бријање браде, колмовање косе).¹¹⁴

Седам врста новаца краља Милутин са владарем који седи (врсте 4—10) нису уопште нађене у оставама, или бар у оставама које могу да послуже за датирање врсте (случај са оставом Амнаша у којој налазимо врсту 7). Зато је њихова хронологија дата на основу типолошког развика, и изучавања утицаја моде и околности из живота самог краља Милутина.¹¹⁵

Последња од поменутих врста краља Милутина са краљем који седи (врста 10) садржи многе новине. На њој је владар по први пут у српској нумизматици обучен у световно, ратничко одело (са коњичким огртачем). У његовој десној руци на место уобичајеног скиптра налази се усправљен државни мач (gladius) а у левој на место кугле са крстом заступа са три траке. Читава ова композиција је уникална у средњовековној српској нумизматици.

Уз то је и наличје ове новчане врсте сасвим ново. На њему се први пут на српским средњовековним динарима на место већ традиционалног Исуса пантократора, појављује краљица. То је први српски средњовековни новац без икаквих религиозних симбола пошто на њему нема ни Исуса, ни свеца, ни верских скраћеница, ни крста.

Врло је вероватно да се на ову новчану врсту, на динар краља Стефана Уроша II (Милутина) са усправљеним мачем односи архивски

¹¹⁴ На наличју врсте 9 често сусрећемо трагове некаквог загонетног кружног натписа врло плитког рељефа, кога нисмо успели да утврдимо.

Једна од најинтересантијих подгрупа ове врсте је она на којој се са обе стране владаревог престола налазе птице. (Она је приказана на сликама 47—48.) Птице на боковима престола сусрећемо на Милутиновој врсти 10 на наличју, и на неким најстаријим врстама динара босанског владара бана Стефана II Котроманића. (С. Димитријевић, Нова серија... [I], 119.)

¹¹⁵ С. Димитријевић, Нова серија... [I], 116—119; Исти аутор, Нова серија... V, 68—71.

податак од 11. септембра 1313. када се у попису заоставштине златара Блажа из Венеције „Blasii aurifices de Veneciis“ који је умро у Србији „in Scauania“ помињу 3 либре и 33 динара са мачем, „Libre III et denari XXXIII de Grossis de la maça“ и двадесет солда минус 7 динара добрих динара са мачем (2393 дин.), „Soldi XX minus grossis VII de bonnis grossis de la maça“.¹¹⁶

У једном угарском архивском документу из године 1309. помињу се динари Рашке који су за *circa* 11% тежи од динара *regis Servie*. У излагању о новцу краља Стефана (Драгутина) дошли смо до закључка да у обзир долазе само релативно бројне новчане врсте краља Милутина са краљем који седи на престолу (врсте 4, 5, 7 и 9 чија се тежина креће од 1,95—2,10 гр; као и његови динари са заставом и написом VROSIS S STEFAN/REX веронског типа (врста 1 — 2,12 гр) која је бројно заступљена у првих 5 до 6 остава из времена краља Милутина.¹¹⁷ Све ове новчане врсте теже су за *circa* 11% од динара са заставом краља Драгутина (врста 2 — 1,79 гр и можда његових варијаната кованих после 1282. године). На основу овог документа видимо да је 1309. године 96 млетачких матапана имало исту вредност као 108 рашких динара — краља Милутина или 120 динара *regis Servie* — краља Драгутина.¹¹⁸

У време краља Стефана Уроша II Милутина појављују се у архивским изворима „grossi de la cruce“, односно крстати динари. Прва појава таквог динара забележена је 24. јула 1312. када се помињу брсковски крстати динари „grossis de Brescoua de la cruce“ а 5. новембра исте године се помињу „de p.p V minus grossis II de Brescouanis de la cruce“.¹¹⁹ Ми смо успели да установимо да је крстати динар краља Стефана Уроша II (Милутина), у ствари динар на коме гологлави краљ прима високи двоструки крст од св. Стефана који носе натпис VROSIVS S STEFAN/REX — врста 11, укључујући и врсту 12, крстати динар са именом Уроша на наличју.¹²⁰

¹¹⁶ Г. Чremoшник, Развој..., 39 и 57. Напомињемо да је претпоставка Љ. Недељковића (Млетачке интервенције..., 291, 297) да краљ Милутин кује своје „самодржачке динаре“, који више нису слични са матапанима, од 1316—1321, потпуно неприхватљива пошто се у својим повељама краљ Милутин назива самодршцем и за живота краља Драгутина.

¹¹⁷ С. Димитријевић, Оставе..., Табела I.

¹¹⁸ С. Димитријевић, Проблеми..., I, 73.

¹¹⁹ М. Динић, Крстати грошеви, 87; С. Димитријевић, Проблеми..., I, 73.

¹²⁰ С. Димитријевић, Проблеми..., I, 85—86, 88—90.

Врло је вероватно да су крстати динари почели да се помињу као такви, од момента када су се у средњовековној српској држави појавили бројни Руднички динари краља Стефана (Драгутина) — врста 7, који су тежи и вреднији.

Крстати динари краља Стефана Уроша II (Милутина) појављују се у оставама тек после појаве заједничких динара краља Драгутина и Милутина (сл. 29—30) и врста 1 и 2, као следећа етапа у развоју динара на којима св. Стефан предаје гологлавом владару ознаку његове власти са истим натписом. У питању је врста 11. Њих срећемо први пут у оставама из Добришта (12) и Постоње (7) у којима су бројно заступљене и две претходне врсте краља Милутина са заставом.¹²¹ Ова новчана врста краља Милутина (заједно са врстом 12) је последњи краљевски динар са две фигуре на коме се владар појављује без круне (Урош I — сл. 1—2; Драгутин, врста 1—4; заједнички динар Драгутина и Милутина (сл. 29—30) и Милутин врсте 1—2 и 11—12). Изузетак представља Милутинова врста 3. (Код новчаних врста са краљем који седи, гологлавог владара срећемо једино на врсти 6 — краља Драгутина и врсти 6 — Владислава II).

Прва следећа новчана врста краља Милутина била је динар са натписом VROSIVS S STEFAN/REX на коме крунисани владар прима од св. Стефана крстати барјак на средини чије се високе дршке налази велики равнокраки крст — врста 13. Она се појављује први пут у остави из Крагујевца.¹²² Њена једновремена појава са рудничким динарима краља Стефана (Драгутина) — врста 7 и Владислава II — врста 1 указује да је она кована у исто време кад и руднички динари краља Драгутина или непосредно иза тога. Пошто је ова новчана врста краља Милутина исте такве просечне тежине (2,04 гр) као и руднички динар краља Драгутина (2,07 гр) а битно се разликује од просечне тежине последњих Милутинових врста са две фигуре, његових динара са заставом и словним ознакама — врста 2 (1,76 гр) и његових крстатих динара — врста 11 (1,73 гр) који се масовно јављају у две претходне оставе (Добриште и Постоње), изгледа да је то динар краља Стефана Уроша II (Милутина) кован у рудничкој ковници, по стандарду рудничких динара. Вероватно је ова новчана врста кована после смрти краља Стефана (Драгутина), после марта 1316, кад је Рудник заједно са његовом ковницом доспео у руке краља Стефана Уроша II (Милутина) и то за потребе бивше

¹²¹ С. Димитријевић, Оставе..., Табела I.

¹²² Ibid.

Драгутинове територије зване *Servia*, где су такви руднички динари били у оптицају.

То потврђују и крупне ознаке које налазимо на овој новчаној врсти. Врло честу ознаку ове врсте о — о сусрећемо и на врстама Владислав раб (врста 3) и Владаина раб (врста 4), при томе она се не појављује ни код које друге новчане врсте које су јој претходиле или следиле. Ознаке L — и — L коју смо нашли на једној варијанти ове врсте (из збирке С. Димитријевић) срећемо једино на врсти *MONETA VLADISLAV* (врста 5). Пошто су све наведене новчане врсте Владислава II коване у рудничкој ковници, очевидно је да је то био случај и са овом новчаном врстом краља Милутина.

За последњу новчану врсту коју смо доделили краљу Стефану Урошу II (Милутину), за динар са крунисаним краљем који прима заставу од светог Стефана а носи натпис *VROSIVS S STEFAN/REX* — врста 14, нема елемената на основу којих би је на сигурној основи доделили краљу Милутину или краљу Стефану Дечанском. Пошто је ова ретка новчана врста последњи динар са заставом ми смо је ипак доделили краљу Милутину не искључујући ни могућност да она припада следећем владару, чији крстатини динари, тј. динари са две фигуре имају крунисаног краља (Напомињемо да се крст на дршци појављује само на последњој претходној врсти динара са заставом краља Милутина — врсти 13. Њега нема ни на крстатим динарима краља Милутина, ни на овој последњој спорној врсти).

Динари краља Милутина појављују се укупно у 14 остава са 179 примерака — све без заједничког новца краљева Стефана (Драгутина) и Стефана Уроша II (Милутина), тј. без врсте приказане на сл. 29—30 (која се јавља у оставама из Вероне — 4, *Vaskóhsziki*-а — 1 и Постојења — 1 — са том новчаном врстом укупно 185 примерака). Од тога: Богумили (1), Амнаш (1), *Vaskóhsziki* (3), Падина (1), Немачки Чанад (6), Прилужје (17), Верона (22), Крагујевац (42), Смедерево (2), Постојење (46), Добриште (32), Грчка (3), околина Пожареваца (најмање 2), Кариболо (најмање 1).

Бакарне некад посребрене примерке постојећих новчаних врста који су најбројнији код краља Стефана (Драгутина) нашли смо и међу новцима краља Стефана Уроша II (Милутина).¹²³

До сада смо нашли 5 таквих примерака, који нису ушли у напред наведене збирове. Сви

¹²³ С. Димитријевић, Српски средњовековни бакарни новац, 28, 31, 33—35, 36—40. (Види напомену 45 и текст испред ње.)

припадају крстатим динарима — врста 11 (С. Љубић је био нашао и један примерак врсте 13).

V — Краљ „*Karlvus*“

Краљ Стефан (Драгутин) држао је мачванску бановину (Мачву и Београд) као вазал угарског краља. Године 1307. његов сизерен постао је новопрокламовани угарски краљ Карло Роберт, који се крунисао 1309. Када је краљ Стефан (Драгутин) умро, марта 1316, краљ Стефан Урош II (Милутин), који је по раније постигнутом договору имао да призна свога братанца Владислава, сина краља Стефана (Драгутина) као наследника братовљеве територије („*Servie*“) и свог сизерена, прекршио је своје обећање, присвојио земљу умрлог брата, а свог братанца Владислава бацао у тамницу. Кад је угарски краљ Карло Роберт затражио од краља Стефана Уроша II (Милутина), да му врати територију краља Стефана (Драгутина) — Мачванску бановину, дошло је до рата између Срба и Мађара, приликом кога је Карло Роберт освојио Београд и Мачву.¹²⁴ У тим условима он је могао да наступа не само као сизерен српског краља, већ и као фактички „*Rex Servie*“ и да попут осталих српских владара кује свој новац за ту територију.

Карло Роберт је могао да наступи као „*Rex Servie*“ и да кује свој новац за Србију и у периоду када је после смрти краља Стефана Уроша II Милутина (умро 29. октобра 1321) помогао свог вазала Владислава II у току ратовања око српског престола, вођених између краља Стефана Уроша III (Дечанског) и Стефана Владислава II, у зиму 1323—1324, када се ратовало око Рудника и њему блиске Островице.¹²⁵

Трећу такву прилику имао је године 1335, када је у време владе краља Стефана (Душана) предузео војни поход у некадашњу област краља Стефана — Драгутина.¹²⁶

V A — НОВАЦ КРАЉА СТЕФАНА (ДРАГУТИНА) ИЛИ КРАЉА КАРЛА РОБЕРТА КОВАН ЗА СРБИЈУ

1. врста — Динар краља Стефана (Драгутина) или Карла Роберта са владаром који

¹²⁴ К. Јиречек — Ј. Радонић, Историја Срба I, 196, 200; L. Réty — G. Probszt, *Corpus nummorum Hungariae*, Graz 1958, 21 — текст Probszt-а. Историја народа Југославије I, 351, Ј. Калић-Мијушковић, Београд у средњем веку 69—72.

¹²⁵ К. Јиречек — Ј. Радонић, Историја Срба I, 203.

¹²⁶ Ibid, 215.

прима од св. Стефана крстати барјак. Натпис KARVLVS — S STEFAN/REX. На наличју Исус седи. Велики кринови на боковима престола.

(Сл. 59—60 — примерак из збирке С. Димитријевића)

- a) Објавио Н. Zanetti.¹²⁷ Определио као новац Карла Роберта кован за Србију Ј. Луценбахер.¹²⁸ Определио као новац краља Драгутина Ј. Бруншмид.¹²⁹
- b) Максимални пречник: 21 mm.
- c) Индивидуална тежина: 2,03 (Д — бушен); 2,01 (Н — бушен); — (Б — бушен, слаб); 2,09 (Е) гр.
- d) Познато: 4 примерка.
- e) Јавља се у 4 збирке: С. Димитријевић (1); Народни музеј у Будимпешти (1); Јб. Недељковић (1); Ермитаж — Лењинград (1).
- f) Појава новчане врсте у оставама: Није нађена. (Напомињемо да је један примерак ове врсте нађен у индивидуалном налазу у неком непознатом месту у Босни.)

V B — НОВЧАРСТВО КРАЉА KARVLVSA

Постоји једна ретка врста новца (позната у 4 примерка) која по својим карактеристикама спада у динаре средњовековне српске државе периода краљевства.

Она носи *убичајене представе и натписе српских динара са заставом* (светац који предаје владару крстати барјак; *име тог свеца S. STEFAN; истоветан распоред имена владара, имена свеца и звања REX; одежа владара) а на наличју има убичајену представу Исуса који седи на престолу. Уз то она има величину и тежину српских динара.* Сви ови елементи одсуствују на мађарском новцу тог времена, *Од свих српских динара периода када су ковани динари са заставом* (Од почетка ковања динара краља Стефана Уроша I, до последње такве врсте — врста 14 која припада краљу Стефану Урошу II — Милутину или краљу Стефану — Дечанском), ова се новчана врста *одликује по сасвим неуобичајеном имену владара. Уместо убичајених и постојећих имена српских краљева STEFAN или VROSIVS стоји KARVLVS.* Ово име представља

¹²⁷ Н. Zanetti, De nummis..., Venetiis, 1750, 28—31, Табла на крају сл. № VII — мађарски новац Карла Роберта венецијанског типа.

¹²⁸ Ј. Luczenbacher, A Szerb..., 42—43 са цртежом 1.

¹²⁹ Ј. Бруншмид, Најстарији хрватски новци, Вјесник хрватског археолошког друштва 1903/4, св. VII, 182.

варијанту имена Karolus, које се јавља код угарских краљева.

Постоје четири претпоставке у вези овог новца.

Прва, да је у питању новац угарског краља Карла Роберта кован за бившу територију краља Стефана (Драгутина) — Servia. Ту претпоставку заступају Ј. Luczenbacher,¹³⁰ Ј. Reihel,¹³¹ Retty.¹³²

Друга, да име Karvlvs, представља латинску верзију имена Драгутин (или чак и Милутин), пошто Саго на латинском значи драг, мио. Другим речима, да је у питању новац краља Стефана — Драгутин (или краља Стефана Уроша II — Милутина). Ту претпоставку заступају: Ј. Бруншмид,¹³³ Ј. Петровић,¹³⁴ а ми је проширујемо на краља Стефана Уроша II (Милутина); да је то новац краља Милутина претпоставља и Јб. Недељковић¹³⁵ на несигурној аргументацији.

Трећа, да је то мађарски новац кован по млетачком узору. Ту претпоставку заступају: Н. Zanetti¹³⁶ и А. Стојачковић¹³⁷ или по српском узору — ту претпоставку заступају: Ј. Шафарик¹³⁸ и Р. Марић.¹³⁹ С. Љубић¹⁴⁰ износи разна мишљења, али се не изјашњава директно. Изгледа да је склон мишљењу А. Стојачковића. Ова се трећа претпоставка може одбацити на основу изложене сличности овог новца са српским динарима краљевског периода.

Четврта, да тај новац не постоји, да је то рђаво прочитан новац,¹⁴¹ што се може занемарити као нетачно.

¹³⁰ Напомена 128.

¹³¹ Ј. Reihel, Serbiens..., 257—258, Tab. XV, 23.

¹³² L. Réty — G. Probszt, Corpus..., 21 коментар G. Probszt-a), 94 коментар Réthy-a, 98 — Опис, Tab. XXIV, 61 — цртеж.

¹³³ Напомена 129.

¹³⁴ Ј. Петровић, Мађарски грошићи нађени у Крагујевцу, Старица, III сер., књ. VII, 1932, 129; Исти аутор, Динарићи угарско хрватских краљева Матије Корвина... посебан отисак из Гласника Земаљског музеја у Сарајеву 1955, 179.

¹³⁵ Јб. Недељковић, О нашем средњовековном новцу са натписом „KARVLVS“, посебан отисак из Зборника за друштвене науке Матице српске, св. 40, 1965, 19—20.

¹³⁶ Напомена 127.

¹³⁷ А. Стојачковић, Приказ књиге Ј. Luczenbachera A Szerb..., Србски народни лист, год. VIII, чис. 42, 22 октобра 1843, 334—5.

¹³⁸ Ј. Шафарик, Описане..., Гласник, III, 1851, 219, 245—6, бр. 90.

¹³⁹ Р. Марић, Студије..., 37—38.

¹⁴⁰ С. Љубић, Опис..., 57—58.

¹⁴¹ Ј. Erdy, A Boszna..., 24, сл. 37. Допунити: А. Schulek, Vegyesháza királyaink pénzéi és korrendjük, Numizmatikai Közlöny, XXV (1926), 186—188.

Тешко је одлучити се за једну од прве две претпоставке. С једне стране, историјске околности, необично, несрпско име указивало би на Карла Роберта, с друге стране, логична је и претпоставка да је у питању латинизирано име српског краља.

Зато је најисправније изнети прве две претпоставке и оставити ово питање отвореним.¹⁴²

Описујући ову врсту новца запазили смо да се на свим њеним примерцима изнад крстатог барјака налази мала круна, која се не појављује на српским динарима. Овај нови неуобичајени елемент ишао би у прилог Карлу Роберту.

Постоје и извесни елементи који могу да допринесу датирању ове новчане врсте.

Први од њих су *кринови на боковима Исуса*. Такви кринови се појављују на неким новчаним врстама Драгутина (врста 5) и Милутина (врсте 3, 4 и 5) кованим између 1276. и 1300.

Други је то што *крунисани* владар прима заставу од св. Стефана. Крунисани краљ се појављује у то време на новцима са две фигуре само на три врсте, на једној врсти краља Стефана Уроша II — Милутина (на врсти 13), на једној врсти (врста 14) за коју нема елементата за њено додељивање Милутину или Стефану Дечанском и на једној таквој врсти краља Стефана Дечанског (његов крстат динар).

Трећи је *присуство крста на дршци заставе*. Овакав се крст појављује још само на једној новчаној врсти краља Стефана Уроша II — Милутина — врста 13 — која је вероватно кована у исто време кад и последња новчана врста краља Стефана — Драгутина (његов руднички ћирилички динар — врста 7) што се да закључити из оставе у Крагујевцу, једине оставе где се ове две новчане врсте појављују, и то једновремено.

На основу свега овога видимо да је српски динар са написом KARVLVS кован негде за време владе краља Стефана Уроша II (Милутина) или непосредно после ње. Пошто је Карло Роберт владао од 1307—1342, Милутин од 1282—1321, а Драгутин био краљ Рашке од 1276—1282, а Rex Servie до 1316, он би могао да припадне било коме од ова три владара.

VI — Мере Дубровника и Венеције против српског новца у време краља Стефана Уроша II (Милутина)

У почетку, за самосталне владе краља Стефана (Драгутина) у Венецији и Дубровнику при-

мани су српски динари без икакве резерве. То показују два следећа документа:

1. Дубровачки царински статут одредио је 29. септембра 1277. таксе за извоз робе. Једино су две врсте страних динара, венецијански и српски (брсковски) грошеви („denarii grossi de Veneciis et de Brescoa“), били ослобођени ове извозне таксе.¹⁴³

2. Нешто касније Млетачко велико веће усваја 24. априла 1280. предлог да се државни надзорници ковнице („massarii monete“) морају да зауну између осталог да ће сваком који донесе брсковске динаре испоручити исту тежину млетачких матапана („Item teneor dare de denariis nostris grossis omnibus qui adduxerint nobis de denariis de Bresco, pondus per pondus“).¹⁴⁴

Дакле, српски динари, који су тада имали тежину млетачких матапана (2,178 гр). — Упоређи садашњу просечну тежину бројне Драгутинове врсте која је кована само до 1282. (врста 5 — 2,06 гр — узимајући уз то у обзир и корекцију од 6% на рачун излизаности¹⁴⁵ код данас утврђених просека), а исто тако и задовољавајућу чистоћу сребра (што се види из 2. наведене одредбе), били су добар новац, изједначен у спољнотрговинском оптицају са млетачким матапанима.

3. Наједном Млетачко велико веће 3. маја 1282. забрањује употребу динара рашког краља, који подражавају наш млетачки матапан („denarios regis Rassiae, contrafactos nostris Venetis grossis“), дакле српске динаре са заставом. Тим прописом је било предвиђено да се рашки динари морају пресећи (incidere), а да се онима код којих се нађе више од 12 примерака одузима 10% на рачун глобе.¹⁴⁶

4. У јесен те године, 29. октобра 1282, Млетачко велико веће даје налог својим конзулима у Апулији, Драчу и Котору, да зауну млетачке трговце који живе и послују у тим градовима, да не смеју обрачунавати ни слати Брсковске динаре ни пресечене ни поломљене а ако их имају да морају да их секу пре но што дођу у Венецију

¹⁴³ ...Eitelberger Die mittelalt. Kunstdenkmale Dalmatiens, Wien, 1884, 361, чл. 8 и 9; Г. Чremoшник, Развој... 37, бр. 2.

¹⁴⁴ N. Papadopoli, Le monete di Venezia (I) Venezia 1893, 330, чл. 88; Г. Чremoшник, Ibid. 37, бр. 3.

¹⁴⁵ Г. Чremoшник је нашао да се у веронској остави закопаној око 1284/5 (С. Димитријевић, Остатке...) тежина Драгутинових динара креће од 2,05—2,14 гр, а да просечна тежина 7 његових примерака износи 2,10 гр — Г. Чremoшник, Развој..., 43.

¹⁴⁶ N. Papadopoli, Le monete di Venezia (I), 90; Monumenta spect. hist. Slav. Merid. I (С. Љубић, Листине I), 131; Г. Чremoшник, Развој..., 40—41, бр. 5.

¹⁴² Слично: С. Димитријевић, Проблеми... I, 82.

под претњом казне од 10% („qui non debeant ducere nec mittere denarios de Brescoa, nisi incisos vel ruptos, et si habebunt teneantur ipsos incidere antequam veniant Venetias in pena decem pro centenario“).¹⁴⁷

5. Нешто преко пет година после прве забране, 29. јула 1287. млетачка влада шаље у Србију свог посланика поводом грошева који подражавају наше грошове („occasione grossorum contrafactorum nostris grossis“).¹⁴⁸

6. Почетком 1291, Дубровачка влада шаље свог пуномоћника да купи жито за Дубровник. Овај опуномоћник позајмио је 9. марта 1291. у Анкони 2500 грошева и 600 брсковских грошева доброг сребра и исправне тежине („duo milia quingenta(!) et quinquaginta solidos bressutanorum grossorum de argento bonum et legalium et justiponderis“) — што показује да су тада постојали у оптицају и исправни српски динари.¹⁴⁹

7. Нешто касније, 24. јуна 1291. Млетачка влада обавезује све своје чиновнике да све Брсковске и Рашке динаре и други новац који је начињен слично нашем а није кован у Венецији који се појави на њиховим столовима и уредима попреко пресеку. („quod omnes officiales Veneciarum astringantur et teneantur per sua capitularia omnes denarios grossos de Brescoa et de Rassa et aliam monetam factam ad similitudinem nostre moneta non batutam in Veneciis, que ad eorum tabulas et officia pervenerit pro sua, teneantur incidere totam ultra per traversum“).¹⁵⁰

8. Нов закључак Млетачке владе од 29. јуна 1294, гласи да су сви који поседују брсковске и рашке динаре дужни да их однесу у ковницу најдаље за 15 дана где ће их исећи, а надзорници ковнице се обавезују да их откупе по тежини по цени од 11 либре и 5 солди за сваку марку — тежине. („Omnes qui habent denarios grossos de Brescoa vel de Rassa teneantur eos portare ad cecam infra dies quindecim, postquam fuerit stridatum, et massarii teneantur eos accipere pro libris XI et soldis V marcham). Сваког петог дана они ће [истопити и] начинити талог таквих динара да би се могла утврдити њихова ваљаност („Et similiter teneantur omni quindena fa-

cere sazum de dictis grossis ut possit cognosci bonitas ipsorum“).

Истим тим закључком владе предвиђено је да у том року, у венецијанском дистрикту, свако има да плаћа такав динар само 28 новчића — парвула [уместо 32]. После тога дат је допунски рок од 8 дана за откупљивање преосталих примерака од стране надзорника ковнице („massarii“) а под истим условима.¹⁵¹ Овај докуменат показује да је млетачка влада тада предузела мере да се униште сви примерци српских динара који су упркос претходних забрана још увек били у промету у самој Венецији.

9. Појава српских динара смањене вредности као и њихових фалсификата условило је предузимање бројних мера и од стране Дубровачке владе у 1303. години.

Дубровачко веће одлучило је 1. јуна 1303. да тројица грађана дежурају у житници (in fundico) и прегледају и испитају све рашке динаре који су добри и да учине да их они који продају жито примају под претњом казне од једног перпера за сваки динар („debeant videre et inquire omnes grossos de Rassa qui sunt boni et dari facere illis qui vendunt frumentum in fundico, et si aliquis illorum nollet recipere sub pena unius perperi pro quolibet grosso“). Исто тако су имали да поступе и надзорници клаонице.

10. Већ петнајест дана касније 15. јуна 1303. Дубровачка влада укида српски динар као платежно средство, с тим да се фалсификати елиминишу из промета сечењем, а брсковски добри динари примају као и раније само по тежини, као метал („Et Pecunia de Brescoa de argento bono, a modo in antea, debeat currere per bolsonem“) изричито наглашавајући да фолари и млетачки матапани остају у употреби као и раније.

11. Пет недеља касније, 23. јула 1303. Дубровачка влада опет одобрава употребу динара као званичног платежног средства и наређује: да као и раније сви брсковски грошеви доброг сребра треба да су у промету, како за плаћање тако и за примање, по 27 фолара за сваки грош, да нико не може да их одбије, а когод их одбије плаћа кзану од гроша на сваки грош. („A modo in antea omnes grossi de Brescoa boni di argento debeant currere tantum in dando quantum in recipiendo ad follaros XXVII pro quolibet grosso; et quod nullus homo ipsos possit refutare et quicun-

¹⁴⁷ Monumenta Spect. hist. Slav. Merid. I, 133; Г. Чremoшник, Развој... 41—42, бр. 6; М. Решетар, Дубровачка нумизматика I, Сремски Карловци, 1924, 477.

¹⁴⁸ Г. Чremoшник, Развој... 46, бр. 10; Код Ј. Недељковића, Млетачке интервенције... 304, докуменат бр. 6 има погрешан датум.

¹⁴⁹ Smičiklas, Codex diplomaticus, књ. VII, 16 и 22; Г. Чremoшник, Развој... 46—48, бр. 11.

¹⁵⁰ N. Papadopoli, Le monete di Venezia I, 335, чл. 116; Г. Чremoшник, Развој..., 48, бр. 12.

¹⁵¹ N. Papadopoli, Le monete di Venezia I, 336; Г. Чremoшник, Развој..., 48—51, бр. 13. У вези овог документа Ј. Недељковић констатује (исто: К. Јиричек и Н. Пападополи, види нашу Нап. 160) да однос 32 и 28 парвула, тј. смањење за 12,5% показује да је тада српски динар био у просеку за око 0,27 gr лакши од млетачког матапана. (Ј. Недељковић, Млетачке интервенције... 296.)

que refutaverit, sub pena unius grossi pro quolibet grosso“.) Предвиђајући при томе да сви *фалсификовани динари* ма где се нашли треба да буду пресечени од дванајесторице који су зато одређени. („et quod omnes grossi falsi, ubicumque inventi fuerint, debeant incidi per illos XII qui sunt ad hoc deputati“.)

12. Три и по месеца касније, 7. новембра 1303, Дубровачка влада понова забрањује употребу српских динара, одређује им привремени смањени курс од 27 фолара и подвлачи да ће га убудуће сматрати фалсификованим новцем: *Рашки новац, из Брскова или из било ког дела „Sclauonie“ имају уобичајени курс и служиће за плаћање у Дубровнику и примаће се до следећег Божића.* При томе се каже што се тиче фалсификованог новца од тада па на даље, нико се таквим новцем не може служити; а од сада до Божића обрачунавање се за венецијански грош 30 фолара, а за Брсковски 27 фолара.

„Moneta Raxe, de Brescoa seu aliqua parte Sclauonie habeat cursum consuetum et expendatur in Ragusio et recepiatur usque ad Nativitatem Domini proximum venturam, sic tamquam falsa moneta et ab inde in antea nulla predictarum monetarum expendi possit; et expendatur ad presens usque ad Nativitatem, Venecias pro XXX follaris et Briscuam pro XXVII follaris“. Уз то се предвиђају и мере за спречавање даље употребе српских динара (после Божића).¹⁵²

На истој седници изабран је одбор од 12 лица, за контролисање новца. Од пресечених новца половину добије општина а другу половину одборници који их нађу, само се Србима такав пресечени новац враћа. У тај одбор понова је изабрано 18. децембра 1303. 12 лица; а 1. октобра 1304. изабран је нов одбор од 12 лица у послу брсковских динара, „који ће поступати према садржају одлуке прије створене.“¹⁵³

После тога до краја владе краља Милутина не помињу се више дубровачке мере против оптицаја брсковских динара.

13. Што се тиче Венеције, године 1309, Млечани ургирају исплату неке оштете у Котору, за коју су добили само 700 брсковских перпера, што је много мање вредности од толико млечачких матапана. („Uperpera de Brescoa VII centum, que est multo minoris valoris quam sunt veneti nostri grossi“).¹⁵⁴

¹⁵² Г. Чremoшник, Развој..., 51—56, бр. 14; Monumenta spect. hist. slav. Merid. књ. XXIX, 53, 54, 55, 65—66 (То је: Monumenta Ragusina V); М. Решетар, Дубровачка нумизматика I, 477—478.

¹⁵³ Monumenta spect. hist. slav. Merid. књ. XXIX, 65—66, 68, 81; М. Решетар, Дубровачка нумизматика I, 478—479.

¹⁵⁴ Mon. spect. hist. Slav. Merid. I, 239; Г. Чremoшник, Развој..., 57; Из Шафариковог пописа млетачких аката видимо да су и у каснијим годинама Милутинове владе (1313, 1317) постојали у Венецији чиновници задужени за рашке динаре („officiali grossorum Rasiae“) — Ј. Шафарик, Попис аката, Београд 1888, књ. IV, 64, књ. V, 120 — Ј. Недељковић, Млетачка интервенција против рашког динара у XIII и XIV веку, посебан отисак из Зборника Народног музеја у Београду V, Београд, 1970, 305.

Слободни оптицај српских динара у Венецији и Дубровнику у периоду самосталне владе краља Стефана (Драгутина), као и чињеница да су то Млетачка и Дубровачка влада прихватиле, третирајући при том овај сребрни новац као квалитетну робу — метал (цит. док. 1—2) и касније забране употребе тог новца (цит. док. 3—4, 7, 10 и 12), указује на постојање два периода: првог у коме је српски динар слободно циркулирао у Дубровнику и Венецији, мада је 1280, у Венецији био откупљиван по тежини — *al pari* и прекиван, и другог периода, када су услед погоршања вредности српског динара, у време владе краља Стефана Уроша II — Милутина (било по тежини, било по чистоћи сребра — тада је његов курс био за 1/8 мањи од млетачког матапана — било зато што се појавио фалсификовани динар — Дубровачки документи 10, 11 и 12 и 1303), влада Венеције, а касније и Дубровника почеле да га уништавају и доносе забрану његовог оптицаја.

Осврнимо се на ставове појединих аутора према мерама које су предузимане против српских динара.

Међу првима се изјаснио Данте који у својој Божанској комедији каже: „... e quel di Rascia, che male ha visto il conio di Vinegia“.¹⁵⁵

Мере Млетачке владе, касније објављене од стране N. Papadopoli-a, а посебно наведени стих Данте-а довеле су до тога да су бројни аутори, историчари, нумизматичари и публицисти заузимали став по овом питању.¹⁵⁶

Једни су уврстили краља Рашке (Милутина) у фалсификаторе.¹⁵⁷

Данте Алighieri, Divina Commedia, Paradiso, Canto XIX, 141—142.

¹⁵⁵ На њих се најтемељитије осврнуо: Г. Чremoшник, Развој..., 35—36, наводећи литературу о томе — Види наше напомене 157—162. Нове допуне дао је Ј. Недељковић (у раду: Млетачке интервенције...) Види наше напомене 163—165. — Све је то верифицирано и допуњено са наше стране.

¹⁵⁶ Њих има највише међу коментаторима Дантеовог стиха. Види: Ј. Недељковић, Млетачке интервенције... 300—302.

¹⁵⁷ Слично: Констатација L. Luzatti (Documenti finanziari della Repubblica di Venezia, Ser. I, Vol. I, P. 1, 14): „opera sorza di un re di Rascia“. (по Г. Чremoшнику.)

Други се о томе нису изјашњавали, пошто су сматрали да је краљ Рашке могао да кује боље или лошије динаре, по свом нахођењу, нпр. Н. Zanetti.¹⁵⁸

Трећи су поводећи се за констатацијом С. Љубића да је српски динар имао боље сребро од млетачког за 3%¹⁵⁹ почели да траже друге разлоге за млетачке забране, нпр.: К. Жиречек — који наводи да су српски динари били за 1/8 лакши од млетачких.¹⁶⁰

За њим су се повели Б. Сариа и М. Динић¹⁶¹ — канстатација Г. Чremoшника.

Четврти сматрају да је узрок забране опадање чистоће сребра и лошија техничка израда, нпр. G. Gerola.¹⁶²

Пети су сматрали да су мере млетачке владе биле предузимане услед опадања вредности (тј. садржаја легуре и тежине), нпр. В. Nani.¹⁶³

Шести сматрају да су мере Млетачке владе биле предузимане само услед сличности рашког динара са матапаном.¹⁶⁴

¹⁵⁸ Н. Zanetti, De nummis..., 22; С. Љубић, Опис..., 60.

¹⁵⁹ С. Љубић, Опис... XXVI; Слично Г. Чremoшник — Развој..., 72—75 — који тврди да је Драгутин у првим годинама своје владе почео да кује новац бољег састава од млетачког.

¹⁶⁰ К. Жиречек — Ј. Радонић, Историја Срба II, 202. Истражујући порекло овог податка Г. Чremoшник наводи два могућа извора: Прво Theiner, Monumenta Hungarie I, 432—437. (То је податак о односу венецијанског матапана и динара regis Rassie и Regis Servie — Текст испред наше напомене 41); Друго је N. Papadopoulos, Le monete di Venezia, 121—122 — који разматра однос 32 и 28 парвула — види нашу напомену 151. (Г. Чremoшник, Развој..., 36, нап. 2 и 49 нап. 2.)

¹⁶¹ В. Сариа, Numismatische Bericht aus Jugoslawien, Numismatische Zeitschrift N. F. XX, 1927, 16.

М. Динић, Српски новац у Срему почетком 14 века, Гласник историјског друштва у Новом Саду, књ. III, св. 3, 1930, 459—460.

¹⁶² G. Gerola, Numismatica serbo veneta I „grossi di Brescova di un ripostiglio veronese. Rassegna numismatica XXVII, 1930, № 5, 180.

¹⁶³ В. Nanni, De duobus..., 24—25; С. Љубић, Опис..., 60.

Ту треба уврстити: V. Lazari, Le Monete dei possedimenti Veneziani di oltremare et di terraferma, Venezia, 1851, 45 — који каже „il peso“ questa adulterazione fatta con tanta malafede da quel re...”

¹⁶⁴ У ову групу, поред разних аматера, долази и Љ. Недељковић (Млетачке интервенције... 303). Насупрот комплексног сагледавања проблема од стране Г. Чremoшника (види седму групу) Љ. Недељковић сматра да је „главни разлог млетачке интервенције била превелика сличност тадашњег рашког динара с матапаном, који је динару као двојнику матапана омогућило да се дубље инфилтрира у млетачко тржиште а тиме и да наноси веће штете његовом новчарству“ — ограђујући се при том од сваког фалсификовања млетачког новца од стране неког рашког краља.

Седми сматрају да су више разлога могли да утичу на ове забране: сличност новца; неједнака тежина; неједнака, боља или гора финоћа сребра и др. Такво становиште заступа Г. Чremoшник.¹⁶⁵

Погледајмо шта се тада стварно дешавало са српским динарима.

Ми ћемо се за сада задржати само на питању тежине српских динара, пошто још нема услова за систематско утврђивање и сагледавање чистоће сребра бројних новчаних врста и подврста, пошто такви подаци недостају.

Ако погледамо новчане врсте тог периода видимо:

1. Да се међу бројним динарским врстама краља Стефана (Драгутина) кованим у периоду његове самосталне владе налазе и динари чија просечна тежина, са корекцијом од 6% је једнака просечној тежини млетачког матапана — 2,18 гр. (Нпр. врста 5 — 2,06 гр, са корекцијом 2,18 гр.) Једини динари ове групе на којима се појављују словне ознаке (очевидно ковани и после уступања престола Милутину, у пролеће 1282, пошто се такве ознаке појављују од 1284. на даље (имају смањену тежину и то: врста 3 (динар са заставом) — 1,79 гр, а врста 6 (динар са мачем) — 1,77 гр.

Једноврремено треба истаћи да такву тежину

При томе Љ. Недељковић занемарује неке врло важне аспекте овог питања као што су нпр.: а) да и Дубровачка влада у периоду млетачких мера разликује добре и рђаве српске динаре (докуменат бр. 5); б) да и Дубровачка влада (која нема разлога да води рачуна о тој сличности) предузима сличне мере 1303. године против српских динара (документи бр. 9—12. Ове документе Љ. Недељковић је елиминисао из својих разматрања, мада су они наведени у раду Г. Чremoшника кога он користи); в) да су млетачки надзорници ковнице задужени да сваког петог дана испитују талог исечених српских динара (докуменат бр. 8); г) да тада постоје српски динари са смањеном тежином о којима и сам говори (стр. 295, 296, 292 — табела). Сасвим је апсурдна његова констатација: „да су Млечани око тридесет година толерисали и тежински девалвирали динар на свом тржишту“ (стр. 302 — у ствари девалвирали динар се јавља тек после 1282, а класификација Љ. Недељковића, који их налази још 1260—1270. као и 1270—1276. је неисправна). Из прве грешке произилази и други његов закључак: „Изненада, 1282. године, а без неког видног разлога, јер динар тада није претрпео никакву стварну промену своје вредности, Млечани забрањују динару сваки приступ своје тржишту“ (стр. 302).

¹⁶⁵ Г. Чremoшник, Развој..., 65—70. Пошто ми узимамо у обзир и опадање тежине и појаву бакарног новца превученог сребром — фалсификовање новца, а не искључујемо ни постојање динара са мањим садржајем сребра (посебно код динара са заставом краља Драгутина) — С. Димитријевић, Српски средњовековни бакарни новац, 36—39 — сматрамо да по својим ставовима долазимо у ову групу.

исту као и млетачки матапан, има и најстарија самостална новчана врста краља Стефана Уроша II (Милутина) — његов динар са заставом веронског типа без словних ознака (врста 1 — 2,12 гр). Насупрот њој његова хронолошки друга врста¹⁶⁶ — динар са заставом који има словне ознаке, има исто тако смањену тежину (врста 2 — 1,76 грама) исто толико као и две поменуте Драгутинове врсте, које су коване и за време самосталне владе краља Драгутина и после ње.

Дакле, и код једног и код другог српског владара негде на почетку владе краља Милутина настаје знатно опадање тежине њихових динара са заставом.¹⁶⁷ (Можда код Драгутина сасвим рано, непосредно после уступања престола).

Пошто су динари са заставом, по својим претставама били идентични са млетачким матапанима, ово смањење тежине српских динара са заставом, који су били у промету и на подручју Венецијанске републике, довело је до наведених мера против брсковских и рашких динара, у почетку, од 1282. до 1294. само од стране Венеције (цит. док. 3—5, 7—8).¹⁶⁸ Касније, 1303, такве мере су предузете и од стране Дубровника (цит. док. 9—12).

При томе су неке од мера биле предузимане не само против српских динара са заставом (случај са док. 3 и 5), већ против свих српских

динара (нпр. док. 4, 7—8, 10, 12). Венеција је и после 1303. водила ту борбу.¹⁶⁹

Задржимо се на појави бакарних динара пресвучених сребрном превлаком, који су посебно бројни код врста краља Стефана — Драгутина, кованих и пре и после уступања престола (5 примерака код врсте 3 и 6 примерака код врсте 6) и на крстатим динарима краља Стефана Уроша II Милутина (врста 11—5 примерака — то су можда: зли динари који му Грци не примају, који се помињу у писму краља Милутина упућеном 1320. дубровачкој влади).

Дакле, изгледа да се они прво бројно појављују код Драгутина, највероватније после уступања престола његовом брату, а касније, после 1312. и код његовог брата Милутина. Њихову појаву међу новцем краља Стефана (Драгутина), могли би повезати са мерама Венеције и Дубровника против брсковских и рашких динара. Процедuru сечења српских динара (млетачки документи: 3, 4, 7 и 8; и дубровачки документи 10 и 11 (не можемо објаснити само њиховим уништавањем посебно у случају документа 3 и 8 где се оно врши у млетачкој ковници и у случају документа 10 и 11, где се секу само фалсификовани динари („grossi falsi“). Очеvidно је то била једновременно и контрола њиховог унутрашњег садржаја. То се најбоље види из чињенице да је Дубровачка влада 25. маја 1303, закључила да се забрани оптицај фалсификованих динара и да се изаберу 12 лица која ће утврђивати фалсификовани новац начињен од бакра, гвозђа, легуре калаја са живом или неког другог метала („grossos falsos factos de rame, de fero, de peltro vel alio metallo“);¹⁷⁰ шест дана касније, 1. јуна 1303, донела докунат бр. 9 којим се одређују контролори добрих српских динара; а петнајест дана касније 15. јуна 1303, укида српски динар као платежно средство и налаже сечење фалсификованих динара.¹⁷¹

У резултату опадања тежине динара са заставом, појаве бакарних а посребрених примерака и мера Млетачке и Дубровачке владе предузетих због свега тога, српски динари са заставом до тада врло бројни у домаћем и иностранству.

¹⁶⁹ Напомена 154.

¹⁷⁰ Monumenta spect. hist. slav. merid. XXIX, 53.

¹⁷¹ Упореди: С. Димитријевић, Српски средњовековни бакарни новац, Београд, 1959, 36—38 — где се каже да је постојање ових фалсификата из периода Драгутина и Милутина „једно од објашњења за доношење различитих мера прихваћених у Венецији и Дубровнику према српским динарима“ и констатира „Ако је Венеција имала разлоге да забрањује српске динаре услед њиховог облика, тј. представа које се налазе на њима и њихове вредности која је

¹⁶⁶ С. Димитријевић, Оставе...,

¹⁶⁷ Врста 3 краља Драгутина нађена је у остави из Вероне, просечна тежина 2,11 гр (8 примерака); а у каснијим оставама из Постења, просечна тежина 1,86 (14 примерака); и из Крагујевца 1,84 (7 примерака);

Врста 1 краља Милутина нађена у остави из Вероне, просечна тежина 2,11 гр (12 примерака); у остави из Добришта, просечна тежина 2,14 гр (13 примерака); у остави из Постења просечна тежина 2,11 гр (10 примерака);

Врста 2 краља Милутина нађена је у остави из Добришта, просечна тежина 1,75 гр (7 примерака); а у остави из Постења, просечна тежина 1,70 гр (27 примерака) — Све оставе дате су хронолошки а тежине су дате само за измерене а не за све примерке. (С. Димитријевић, Оставе..., Таб. XV). Напомињемо да присуство динара веће тежине у остави из Вероне не мора да значи да је у то време тежина врсте 3 краља Драгутина била таква — можда су у питању примерци пробрани после млетачких мера. Зато је значајнија просечна тежина целе врсте.

Пошто су тежине српских динара у раду Љ. Недељковића (Млетачке интервенције...) дате за њихове групе оформљене на основу некакве произвољне за нас неприхватљиве и критички неверификоване аргументације и класификације, а самим тим за нас неисправне и нетачне поделе српског динара по хронолошким групама, његове тежинске анализе тих група нису узимане у обзир.

¹⁶⁸ Већ у том периоду Дубровчани разликују добре и рђаве српске динаре (цит. док. 6).

ном промету изгубили су сваки углед у иностранству. Зато су вероватно и престали да се кују.

одступала од матапана, Дубровник, чији је новац по представама био сасвим различит од српског и венецијанског гроша, од којих се у почетку одликовао и по вредности, није имао никаквих сличних оправдања“.

Од 1312.¹⁷² појављују се у промету у архивским документима нове врсте српског динара, крстати динари, dinari de la mraça и руднички динари.

¹⁷² Напомена 119.

Сергије ДИМИТРИЈЕВИЋ

LES ÉMISSIONS MONÉTAIRES DU ROI DRAGUTIN, DE VLADISLAV II ET DU ROI MILUTIN

Le roi Stefan (Dragutin) frappe ses premières monnaies en tant que co-souverain de Stefan Uroš Ier, de 1270 jusqu'en 1276 (Figs. 3—6). On le voit représenté sur ces monnaies jeune et imberbe. En tant que souverain indépendant, il frappe de 1276 jusqu'en 1282 (Figs. 7—14). Outre l'espèce traditionnelle des „denari de bandera“ (Figs. 7—8), qui est aussi la plus nombreuse, ou 58% sur le total des exemplaires préservés (les exemplaires où l'on voit dans l'inscription les lettres SFR et E de formes particulières, ont été frappés autour de 1280—1282), apparaissent les premiers nouveaux types de monnaies avec, par ex., le saint remettant au souverain la double croix (Figs. 5—6 et 9—10) et les deux espèces avec le roi assis, mentionnées dans le reçu de Marie de Chau, du 27 février 1281, comme „denariis de cruce et de lilio“ (Figs. 11—12) et comme „denariis de macia“ (Figs. 13—14). Dragutin cèdera la trône de l'état serbe médiéval de Raška à son frère Stefan Uroš II (Milutin), mais gardera les parties septentrionales du pays („Rex Serviae“). De cette époque datent les monnaies conjointes des deux rois (Figs. 29—30). Les espèces 3 et 6 de Dragutin continuent à être frappées après 1282 (c. à-d. 1284), puisque on y voit apparaître les marques en forme de lettres. Après l'ouverture d'un second atelier monétaire (autre celui de Brskovo) sur le territoire de l'état serbe médiéval, notamment de l'atelier de Rudnik, qui appartenait au roi Dragutin, commence la frappe d'un nouveau dinar serbe — dinar de Rudnik — probablement autour de 1312 (de quand date la première mention du dinar à croix du roi Milutin). Le dinar de Rudnik „grossis de Rutnico“ du roi Dragutin (Figs. 15—16), avec le souverain debout, a l'inscription en caractère cyrilliques, sans l'appellation du roi. Son poids est supérieur (2,07 gr.) à celui du dinar à croix du roi Milutin (1,73 gr.). Le nombre total des monnaies du roi Dragutin trouvées jusqu'à présent (7 espèces) s'élève à 898 exemplaires (dont 145 exemplaires dans 15 trésors). Le dinar de Rudnik du roi Dragutin ne fait son apparition que dans le dernier trésor, celui de Kragujevac (37).

Le fils du roi Dragutin, Vladislav II, frappe six nouvelles espèces (Figs. 17—28), dont 54 exemplaires ont été trouvés (un seul dans le trésor de Kragujevac). Les cinq premières espèces ont été frappées à Rudnik (grossis de Rutnico, grossis de Rudinico). La sixième espèce, le demi-dinar, représente peut-être Vladislav

en tant que vassal du roi hongrois, puisqu'il ne porte pas la couronne.

Les monnaies conjointes de Stefan (Dragutin) et de Stefan Uroš II (Milutin) (Figs. 29—30) ont été trouvées en nombre de 12 exemplaires (dont 7 exemplaires dans 4 trésors).

Le roi Stefan Uroš II (Milutin) a frappé 14 espèces de monnaies, représentées par 908 exemplaires. La plus ancienne espèce (Figs. 31—32) a été trouvée dans le trésor de Vérone. A partir de l'espèce 2 (Figs. 33—34), frappée quelque part après 1284, apparaissent les marques sous forme de lettres sur les monnaies à deux figures. Parmi les plus anciennes espèces s'inscrit aussi l'espèce 3 (Figs. 35—36), trouvée dans le trésor de Vérone. Les espèces avec souverain assis ont été classées selon la représentation du souverain, les influences de la mode et des circonstances relevant de sa vie. Viennent en premier lieu les espèces semblables à celle du roi Dragutin et à l'espèce 3 de Milutin. Ce sont les espèces 4—6 (Figs. 37—42), ensuite les espèces 7—10 (Figs. 43—50), sur lesquelles l'ancien mode iconographique de la figuration du souverain a été abandonné. Parmi les espèces les plus récentes de ce groupe, le souverain est imberbe et on voit parfois les cheveux frisés ou une perruque. L'espèce № 10 (Fig. 49—50), où la reine est représentée sur le revers, est mentionnée dans un document de 1313 comme „grossis de la maça“. On connaît à partir du 24 juin 1312 les „grossis de la cruce“ (espèces 11—12, figs. 51—54), probablement dénomés ainsi à partir du moment de l'apparition des dinars de Rudnik du roi Dragutin, dont le poids et la valeur sont supérieurs. Il semble bien que l'espèce 13 trouvée dans le trésor de Kragujevac a été frappée après 1316 dans l'atelier de Rudnik, selon les normes établies pour son dinar. Les dinars du roi Milutin sont représentés par 179 exemplaires trouvés dans 14 trésors.

L'espèce que l'on voit sur les Figs. 59—60, portant l'inscription KARVLVS, a été frappée au temps du règne du roi Milutin ou immédiatement après. Elle pourrait appartenir soit à Charles Robert, soit à Dragutin ou à Milutin.

Pendant le règne du roi Milutin, des mesures variées avaient été prises en vue du contrôle, de l'abolition ou de la réduction, ou même de l'interdiction totale de la circulation des dinars de Brskovo à banière et des dinars serbes en général. Ces mesures, prises

à Venise, datent à partir du 3 mai 1282, et à Dubrovnik de 1303. Nos analyses montrent qu'il y a eu à cette époque une réduction du poids de certaines espèces nombreuses de dinars serbes, notamment des espèces 3 et 6 du roi Dragutin (frappées aussi après les changements survenus au trône au printemps 1282, ce qu'on voit d'après les marques) et de l'espèce 2 du roi Milutin. Puisque la première et la dernière des trois espèces nommées sont des dinars à bannières, dont les représentations sont identiques au matapan vénitien, cette réduction du poids des dinars qui étaient en circulation sur le territoire de la république de Venise avait abouti aux mesures mentionnées prises contre les dinars de Brskovo et de Raška, au début seulement de la part de Venise et plus tard, en 1303, de la part de Dubrovnik, aussi. La présence relativement nombreuse de dinars en cuivre recouverts d'argent parmi les espèces 3 et 6 du roi Dragutin (après 1312 et dans l'espèce 11 du roi Milutin), de même que les mesures prises

par le gouvernement de Dubrovnik contre les „grossi falsi“ et les efforts fournis en 1303 par les contrôleurs de Dubrovnik pour découvrir les „grossos falsos factos de rame, de fero de peltro vel alio metallo“, montrent tous ensemble les raisons qui se trouvaient à la racine de ces mesures.

La réduction du poids des dinars à bannière, l'apparition des monnaies argentées et les mesures prises par les gouvernements de Venise et de Dubrovnik, avaient contribué à discréditer à l'étranger les dinars serbes à bannière, dont la circulation étaient jusqu'alors intense. C'est probablement pour cela que leur frappe avaient été supprimée. En 1312 apparaissent dans la circulation et dans les documents écrits les nouvelles espèces de dinars serbes, les dinars „de cruce“, les dinars „de la maça“ et les dinars de Rudnik.

Sergije DIMITRIJEVIĆ

1

2

3

4

5

6

Сл. 1—2 — Динар са заставом краља Стефана Уроша I.

Fig. 1—2 — Dinar „de bandera“ du roi Stefan Uroš I.

Сл. 3—4 — Динар краља Стефана-Драгутина — врста бр. 1.

Fig. 3—4 — Dinar du roi Stefan-Dragutin — type № 1.

Сл. 5—6 — Динар краља Стефана-Драгутина — врста бр. 2.

Fig. 5—6 — Dinar du roi Stefan-Dragutin — type № 2.

7

8

9

10

11

12

Сл. 7—8 — Динар са крстом и крином краља Стефана-Драгутина — врста бр. 3.
Fig. 7—8 — Dinar „de cruce e de lilio“ du roi Stefan-Dragutin — type № 3.

Сл. 9—10 — Динар краља Стефана-Драгутина — врста бр. 4.
Fig. 9—10 — Dinar du roi Stefan-Dragutin — type № 4.

Сл. 11—12 — Динар краља Стефана-Драгутина — врста бр. 5.
Fig. 11—12 — Dinar du roi Stefan-Dragutin — type № 5.

13

14

15

16

17

18

Сл. 13—14 — Динар са мачем краља Стефана-Драгутина — врста бр. 6.
Fig. 13—14 — Dinar „de macia“ du roi Stefan-Dragutin — type № 6.

Сл. 15—16 — Руднички динар краља Стефана-Драгутина — врста бр. 7.
Fig. 15—16 — Dinar de Rudnik du roi Stefan-Dragutin — type № 7.

Сл. 17—18 — Руднички динар Владислава II — врста бр. 1.
Fig. 17—18 — Dinar de Rudnik de Vladislav II — type № 1.

19

20

21

22

23

24

Сл. 19—20 — Руднички динар Владислава II — врста бр. 2.
Fig. 19—20 — Dinar de Rudnik de Vladislav II — type № 2.

Сл. 21—22 — Руднички динар Владислава II — врста бр. 3.
Fig. 21—22 — Dinar de Rudnik Vladislava II — type № 3.

Сл. 23—24 — Руднички динар Владислава II — врста бр. 4.
Fig. 23—24 — Dinar de Rudnik de Vladislav II — type № 4.

25

26

27

28

29

30

Сл. 25—26 — Руднички динар Владислава II — врста бр. 5.
Fig. 25—26 — Dinar de Rudnik de Vladislav II — type № 5.

Сл. 27—28 — Полудинар Владислава II — врста бр. 6.
Fig. 27—28 — Demi-dinar de Vladislav II — type № 6.

Сл. 29—30 — Заједнички новац краља Стефана-Драгутина
и краља Стефана Уроша II — Милутина — Врста бр. 1.
Sl. 29—30 — La monnaie commune du roi Stefan-Dragutin
du roi Stefan Uroš II — Milutin — type № 1.

31

32

33

34

35

36

Сл. 31—32 — Динар краља Стефана Уроша II — Милутина — врста бр. 1.
Fig. 31—32 — Dinar du roi Stefan Uroš II — Milutin — type № 1.

Сл. 33—34 — Динар краља Стефана Уроша II — Милутина — врста бр. 2.
Fig. 33—34 — Dinar du roi Stefan Uroš II — Milutin — type № 2.

Сл. 35—36 — Динар краља Стефана Уроша II — Милутина — врста бр. 3.
Fig. 35—36 — Dinar du roi Stefan Uroš II — Milutin — type № 3.

37

38

39

40

41

42

Сл. 37—38 — Динар краља Стефана Уроша II — Милутина — врста бр. 4.
Fig. 37—38 — Dinar du roi Stefan Uroš II — Milutin — type № 4.

Сл. 39—40 — Динар краља Стефана Уроша II — Милутина — врста бр. 5.
Fig. 39—40 — Dinar du roi Stefan Uroš II — Milutin — type № 5.

Сл. 41—42 — Динар краља Стефана Уроша II — Милутина — врста бр. 6.
Fig. 41—42 — Dinar du roi Stefan Uroš II — Milutin — type № 6.

43

44

45

46

47

48

Сл. 43—44 — Динар краља Стефана Уроша II — Милутина — врста бр. 7.

Fig. 43—44 — Dinar du roi Stefan Uroš II — Milutin — type № 7.

Сл. 45—46 — Полудинар краља Стефана Уроша II — Милутина — врста бр. 8.

Fig. 45—46 — Demi-dinar du roi Stefan Uroš II — Milutin — type № 8.

Сл. 47—48 — Динар краља Стефана Уроша II — Милутина — врста бр. 9.

Fig. 47—48 — Dinar du roi Stefan Uroš II — Milutin — type № 9.

49

50

51

52

53

54

Сл. 49—50 — Динар са мачем краља Стефана Уроша II — Милутина — врста бр. 10.
Fig. 49—50 — Dinar „de la maça du roi Stefan Uroš II — Milutin — type № 10.

Сл. 51—52 — Крстати динар краља Стефана Уроша II — Милутина — врста бр. 11.
Fig. 51—52 — Dinar „du cruce“ du roi Stefan Uroš II — Milutin — type № 11.

Сл. 53—54 — Крстати динар краља Стефана Уроша II — Милутина — врста бр. 12.
Fig. 53—54 — Dinar „de cruce“ du roi Stefan Uroš II — Milutin — type № 12.

55

56

57

58

59

60

Сл. 55—56 — Динар краља Стефана Уроша II — Милутина — врста бр. 13.

Fig. 55—56 — Dinar du roi Stefan Uroš II — Milutin — type № 13.

Сл. 57—58 — Динар краља Стефана Уроша II — Милутина — врста бр. 14 (или краља Стефана Уроша III — Дечанског).

Fig. 57—58 — Dinar du roi Stefan Uroš II — Milutin — type № 14 (ou du roi Stefan Uroš III — Dečanski).

Сл. 59—60 — Динар краља Стефана Драгутина или краља Карла Роберта — врста бр. 1.

Fig. 59—60 — Dinar du roi Stefan — Dragutin ou du roi Karl Robert — type № 1.